

Projevy sociálně patologického chování mládeže a jejich řešení

Josef Vlček

Bakalářská práce
2008

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2007/2008

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Josef VLČEK**
Studijní program: **B 7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Projevy sociálně patologického chování mládeže a jejich řešení.**

Zásady pro vypracování:

Studium dostupných materiálů k zvolené problematice.
Možné příčiny sociálně patologického chování dospívajících.
Projevy patologického chování dnešní mládeže.
Preventivní opatření.
Projekt vztahující se k volnočasovým aktivitám.
Statistiky kriminality dětí a mládeže.
Konečná úprava a korekce bakalářské práce.

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

CHUDÝ,Š.:Konflikt a možnosti jeho řešení. In.Rizikové chování dospívajících a jeho prevence. Praha, 2003, FreeTeens Press.

CHUDY,Š.:Typologie a riešenie výchovných situácií.UTB Zlín:2006.

MACEK,P.:Adolescence.

MATOUŠEK,O.KROFTOVA,A.:Mládež a delikvence.Praha:Portál 1998.

NAKONEČNÝ,M. Sociální psychologie.Portál,s.r.o.2003

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Štefan Chudý, Ph.D.**

Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce: **24. ledna 2008**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. května 2008**

Ve Zlíně dne 24. ledna 2008

L.S.

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
děkan

Mgr. Jarmila Celá
ředitel ústavu

ABSTRAKT

Práce se zabývá sociálně patologickým chováním jako je záškoláctví, útěky z domova, drogy, alkohol, kouření a agresivita. Řeší jejich příčiny, projevy i důsledky. Jde o prevenci a širším pohledu na sociální práci s dětmi ohrožené rizikovým chováním a poukazuje na to, jak důležitá je práce profesionálů s těmito skupinami nejenom v rodině ale i ve škole.

Klíčová slova: Socializační činitelé – rodina, škola, vrstevnické party, masmédia; záškoláctví; drogy; agresivita – šikana; kriminalita; prevence.

ABSTRACT

This bachelor thesis focuses on social pathology of adolescents. It discusses various types of pathologic behaviour such as school absenteeism, escape from home, the abuse of drugs, alcohol and cigarettes, and elevated aggressivity. The work deals with the causes, symptoms, as well as effects of such behaviour. A social worker who meets with it in his/her practice needs to approach these problems from a broader perspective of the society, educational institutions and the family.

Key words: socialization factors – family, school, peer groups, the media; school absenteeism; drugs; aggressivity – bullying; crime; prevention.

Děkuji Mgr. Štefanu Chudému, Ph.D., za odborné vedení závěrečné bakalářské práce a poskytování rad.

OBSAH

ÚVOD	7
I TEORETICKÁ ČÁST	10
1 SOCIALIZAČNÍ ČINITELÉ	11
1.1 RODINA	11
1.2 SKUPINY VRSTEVNÍKŮ	17
1.2.1 Party mladistvých	18
1.2.2 Subkultury mládeže	19
1.3 ŠKOLA	19
1.4 MASMÉDIA	23
2 PROJEVY SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉHO CHOVÁNÍ DOSPÍVAJÍCÍCH	26
2.1 SOCIÁLNÍ DEVIACE	28
2.1.1 Lhaní, útky a toulání	30
2.1.2 Záškoláctví	31
2.1.3 Drogy, kouření, alkohol	35
2.1.4 Agresivita a její speciální forma – šikana	45
3 KRIMINALITA DĚTÍ A MLÁDEŽE	52
3.1 PŘEKROČENÍ ZÁKONA.....	54
3.2 ZPŮSOBY ZACHÁZENÍ S MLADISTVÝMI DELIKVENTY	56
3.3 ÚSTAVNÍ A OCHRANNÁ VÝCHOVA	59
3.3.1 Diagnostické ústavy pro děti a mládež	61
3.3.2 Dětský domov	62
3.3.3 Dětský domov se školou	63
3.3.4 Výchovný ústav	64
3.4 ZVLÁŠTNOSTI VÝSLECHU MLADISTVÉHO	67
II PRAKTICKÁ ČÁST	69
4 PROJEKT NÍZKOPRAHOVÉHO ZAŘÍZENÍ	70
4.1 NÍZKOPRAHOVÉ ZAŘÍZENÍ DIK MORE.....	71
4.1.1 Popis aktivit.....	73
4.1.2 Plánované akce během roku	74
4.1.3 Klubová činnost dle měsíčního plánu	75
4.2 RIZIKA PROJEKTU A JEJICH ŘÍZENÍ	75
4.3 UDRŽITELNOST A NÁVAZNOST NA DALŠÍ PROJEKTY	76
4.4 HODNOCENÍ PROJEKTU	76
ZÁVĚR	77
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	79

ÚVOD

Obtížnými životními situacemi prochází téměř každý z nás a jsou nedílnou součástí našeho života. Dospělí se však s životními krizemi dokáží vyrovnat mnohem snáze než dospívající. Dospělým je zpravidla jasné, že životní krize ač velmi bolestné, neznamení žádné absolutní zlo, které by je zlomilo a zničilo. Naopak mnozí z nás z krizí života dokážou často vytěžit sami pro sebe. Naše předchozí empirie nám poskytují supervizi, pomocí které obtížné životní situace dokážeme zvládnout.

Mladému člověku však chybí tyto zkušenosti, které by mu pomohly krizovou situaci zvládnout. Dospívající, který se teprve vyvíjí, hledá svou vlastní identitu, je citově nestabilní a nezakotvený a chybí mu schopnost sebekontroly, jen stěží najde vhodnou strategii, aby kupříkladu nepodleh nátlaku vrstevnické party. Situaci má mnohem složitější pokud doposud bojoval alespoň o průměrnou pozici v této skupině. Mnohdy obecné mínění této skupiny je tím jediným, co mladý člověk uznává a není schopen odolat negativním vlivům jednoduše proto, že si není jistý sám sebou.

To, co my dospělí často považujeme s trochou nadsázky za malicherné, je pro mladého, nedotvořeného jedince velmi těžké a nepřekonatelné. A právě dlouhodobě nezpracovaná tíživá situace a krize například v citovém životě může u mladého člověka vést až k poruchám socializace, k delikventnímu jednání či nežádoucímu osobnostnímu vývoji.

Jako téma pro svou závěrečnou práci jsem si vybral sociálně patologické chování dospívajících. Tento název jsem zvolil právě pro spojitost s negativními jevy ve společnosti, které jsou součástí dnešní moderní, demokratické společnosti

Pracuji na městském úřadě ve Valašských Kloboukách odboru sociálně právní ochrany dětí a mládeže jako sociální kurátor pro mládež a dospělé. A převážně mladiství tvoří velkou skupinu, se kterou pracuji. V rámci pomoci svým klientům a jejich zákonným zástupcům poskytuji sociálně právní a výchovné poradenství při řešení jejich rodinných, osobních i sociálních problémů. Snažím se zprostředkovat pomoc odborných poradenských a zdravotních pracovišť, analyzuji situaci této skupiny v oblasti sociálně patologických jevů u mládeže a podílím se na organizování a realizaci preventivních opatření. Zejména v sekundární prevenci pracuji s dětmi a skupinami, u kterých je zvýšená pravděpodobnost, že se stanou nositeli závadného chování.

Pomáhat lidem je nepředstavitelná dřina, poskytovat služby lidem je také dřina o nic menší než ta první a pokud po tomto mém konstatování Vás napadá otázka proč tuto práci vůbec dělám? Odpovím Vám nejnázne jak umím – prostě mám lidi rád a zvláště ti mladí mě před několika léty v táhli do kola svého života nerozlučně spojeného s problémy.

Cílem mé závěrečné bakalářské práce je nejenom upozornit na současné projevy sociálně patologického chování dnešní mládeže a dospívajících, identifikovat jejich příčiny i možné důsledky, popsat preventivní opatření a také uvést následné represivní postihy mladistvých pachatelů trestné činnosti, ale také co nejvíce porozumět mladým dospívajícím, naučit se lépe zachycovat signály, které vypovídají o tom, že mladistvému problémy přerostly přes hlavu. Ve své závěrečné práci jsem se zaměřil na tuto tematiku tedy také proto, že sociálně patologické projevy dnešní mládeže a především kriminalita zůstávají jedním ze společensky závažným problémem a to je podle mne dostatečně dobrý důvod, aby se touto problematikou a především prevencí začalo zabývat více lidí.

Svou práci budu strukturovat do třech samostatných kapitol, ve kterých se budu postupně teoreticky zabírat společností, respektive socializačními činiteli, kterými společnost uskutečňuje svůj vliv na jednotlivce, dále příčinami sociálně patologického chování mladistvých, následovně projevy tohoto chování s hlubším zaměřením na problematiku kriminality dětí a mládeže, ustavní a ochrannou péčí a prevencí delikventního chování a rolí sociálního pracovníka při péči o rizikovou mládež.

Vypracováním projektu nízkoprahového zařízení je obsahem praktické části. Tímto konceptem bych chtěl upevnit do povědomí laické veřejnosti již vstoupené preventivně orientované nízkoprahové „volnočasové“ zařízení či komunitní centra pracující s neorganizovanou mládeží například na velkoměstských sídlištích, v lokalitách s vysokou nezaměstnaností či oblastech, kde se koncentruje romské etnikum. Jedním z takových je i město Vsetín, kterému je zařízení určeno.

Jde mi o pochopení problémů dětí, o snahu sociálního pracovníka, rodiče i učitele krizi dítěte vyřešit. A to je možné jen na základě vzájemné spolupráce mezi sociálním pracovníkem, pedagogem a rodičem. Prvořadá však vždy zůstává prevence- předcházení potíží dítěte. V mé práci čtenář nenalezne převratnou myšlenku, ani přesný postup práce s problémovými mladistvými, jde spíše o pohled sociálního pracovníka na sociálně patologické chování mladistvých, na jeho příčiny, projevy, důsledky i možnosti řešení či nápra-

vy. Doufám, že mé pátrání po „nehodných dětech“ upozorní na základní problémy, především tam, kde se provádí sociální práce, tedy tam, kde se pomáhá lidem, kteří se pokoušejí řešit a zvládnout problémy, kde jsou narušeny sociální vztahy a kde je ohroženo sociální fungování člověka. Proto pomáhejme, my profesionálové všem, kteří to potřebují! Je to dřina, která má svůj začátek, nikdy nekončí, ale jistě stojí za to!

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 SOCIALIZAČNÍ ČINITELE

Socializace je často v literatuře definována jako „vzrůstání“ člověka do společenských podmínek života. Co si pod tímto poměrně nejasným pojmem „růstání do společnosti“ představit? Každá společnost usiluje o to, aby její člen přijal a respektoval její požadavky, ztotožnil se jejími záměry a iniciativně se tak podílel na jejich uskutečňování.

Svůj vliv na jedince však společnost nevykonává přímo, ale prostřednictvím tzv. socializačních činitelů. „Socializační činitelé mohou být institucionální povahy (rodina, škola, pracovní skupiny, zájmové skupiny,...) nebo jsou neinstitucionální povahy (což jsou v podstatě všichni lidé, se kterými navážeme vztah., kteří na nás mají nějaký vliv). Socializace je proces postupného začleňování jedince do konkrétního společenského prostředí“ (Plevová, Petrová, 2006, s. 97).

Proces socializace je procesem celoživotním, začíná narozením a končí smrtí. Ve své práci se nebudu zabývat všemi socializačními činiteli, zaměřím se na instituci, kde probíhá primární socializace a která má, dle mého názoru zásadní význam pro další vývoj jedince, jedná se o rodinu. Zmíním se také o institucích školních, také o vlivu vrstevníků a v neposlední řadě o velmi diskutabilním vlivu masmédií.

1.1 Rodina

Jak je jednoduché a běžné slovo je rodina! Používáme ho a setkáváme se s ním denně. Víme však, co se pod tímto názvem skrývá? V této kapitole se pokusím na tuto otázku odpovědět.

Rodina je tradičním společenstvím osob, které lze najít v nějaké podobě v každé známé kultuře. V jejím rámci se utvářejí základní charakteristiky našeho duševního života. Proto byla Cooleym označena za „primární společenskou skupinu“, v níž se lidé setkávají tváří v tvář a jsou provázáni vzájemnými emocionálními vztahy. Primární funkce rodiny spočívá v tom, že již od narození ovlivňuje vývoj jedince, vytváří citové vazby, které mají dlouhodobý vliv a zapisují se trvale do duševního života dítěte. Jedinec si sebou do života odnáší základní pojetí citů a modely chování jako své vlastní dispozice či sklony. Rodina jednak zajišťuje uspokojování biologických potřeb dítěte, zajišťuje podmínky pro jeho zrání a růst, ale připravuje jej také na přijetí rolí a vzorů jednání. Z tohoto základu se rozvíjí

vědomě řízená výchova- utváření návyků, sebekontrola, učení, přijetí disciplinovaných forem jednání, očekávání odměn či trestu.

Studie o rodinné socializaci odlišují styly rodičovské výchovy. Diana Baumrind rozlišujeme tři odlišné styly rodičovské výchovy, které efektivně ovlivňují vývoj dítěte.

Autoritářští rodiče vycházejí z přesvědčení, že poslušnost tvoří základní ctnost dítěte. Očekávají, že dítě udělá, co řeknou, a to bez diskuzí. Jestliže se dítě na něco ptá, odpovídají mu: „protože jsem to tak řekl.“ Rodiče touží a potřebují být v domácnosti prvními. Proti tomu liberální (permisivní) rodiče považují za ctnost svobodné sebevyjádření. Mají sklon vyhýbat se konfrontaci a disciplíně a disponují s řadou doporučení pro posílení odpovědnosti a řádu. Dětská přání a potřeby jsou v jejich domě na prvním místě. Autoritativní rodiče se nacházejí někde uprostřed mezi uvedenými extrémy. Očekávají, že bude dítě akceptovat domácí řád, ale povzbuzují ho, aby vyjádřil své mínění. Neváhají upustit od požadavku poslušnosti a disciplíny a mají ve zvyku užívat trestu pouze tehdy, kdy se dítě chová nesmyslně či nerozumě. V těchto domácnostech mají jak rodiče, tak děti vyvážená práva a odpovědnost.

Děti autoritativních rodičů mají tendenci být nezávislé, přátelské a kooperativní. Je zajímavé, že děti autoritářských a liberálních rodičů mají tendenci k závislosti a uchylují se pod ochranu dospělých, jsou sobečtější a málo kooperují se skupinou vrstevníků. Důležité je i postavení dětí v rámci rodiny a jiné názory na jejich výchovu. Setkáváme se s tím, že dítě je mnohem samostatnější a iniciativnější. Ale co považují za hlavní, je úcta k osobnosti dítěte. S tou souvisí například postupné odstraňování všech forem fyzického trestání i zlepšování osobních i vnitřních vztahů mezi lidmi, mezi které řadím na první místo porozumění a pomoc.

Rodina by měla předpokládat nejen zdravý vývoj dítěte, ale tvořit i podmínky pro fungování společnosti jako celku. Záleží však na tom, jaká společnost je a jestli umožní uspokojování potřeb dítěte v rodině.

Pöthe uvádí pět základních potřeb dítěte: „Dostatečný přísun smyslových podnětů z venku, potřebu bezpečí, jistotu osobního vztahu, porozumění a pocit otevřené budoucnosti“ (Pöthe, 1996, s. 26).

Z výše uvedené citace je patrné, že rodina je místo, kde se uspokojí potřeby. Pokud však rodič nedokáže (a to opakovaně) přiměřeně reagovat na potřeby svého dítěte, pak si

podle Matouška a Kroftové dítě může o něm vytvořit představu, kterou si pak zobecní i na jiné lidi. Dítě si pak nevytvoří „základní důvěru“ k dospělému (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 43). Oba autoři dále uvádějí, že se u některých dětí může vytvořit chaotická reakce na rodiče, v níž jsou patrné střídající se projevy potřeby blízkosti i jeho odmítání. Oslabenou schopnost vytvořit jakoukoli reakci či vazbu a nalézat v ní uspokojení mají děti, které rodinné prostředí vůbec nepoznaly a byly vychovávány v kolektivních institučních zařízeních a většinou prošly celou řadou náhradních domovů (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 43).

Již jsem uvedl, že rodina je místo, kde se uspokojují základní potřeby všech jejích členů. A právě v těchto potřebách sociální pracovník může usuzovat na problémy a potíže, které dítě může mít v případě, že nejsou řádně uspokojovány. Může však spatřovat potíže dětí i v případě, kdy rodina není schopna připravit dítě na to, aby se bezporuchově zařadilo do společnosti, která se podílí na formování jeho osobnosti. Příčinou bývá slabé působení kladných příkladů. Z osobní zkušenosti vím, že dítě si všímá spíše takového chování, které určitým způsobem vybočuje z normy. Je třeba si uvědomit, že každé dítě je po narození postaveno do systému socializačních činitelů, které na něho kladou velké nároky. Socializací mám v této souvislosti na mysli vývoj dítěte, který probíhá nejen v rodině, ale také ve škole, působením vrstevníků. Obecně pojem socializace definuje Průcha, Walterová a Mareš následovně, jako: „Celoživotní proces, v jehož průběhu si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování a jednání, jazyk, poznatky, hodnoty, kulturu, a začleňuje se tak do společnosti. Realizuje se hlavně sociálním učením, sociální komunikací a interakcí, i nátlakem...“ (Průcha, Walterová a Mareš, 1995, str. 202).R

Rodina je tím prvořadým místem, kde dítě přijímá první vzory od svých rodičů. Proto je pro práci sociálního pracovníka důležitá znalost rodinného prostředí a rodiny. Když dobře známe rodinu, můžeme poznat i možné příčiny nejrůznějších jejích problémů nebo můžeme různým potížím předejít. Pro kurátora pro mládež je bezpodmínečně nutné, aby znal základní znaky a funkce rodiny.

Pro připomenutí uvádím nejčastější a klasické vymezení funkcí rodiny podle (Vavrdové, 1988, str. 14-15):

- biologicko reprodukční – zabezpečuje udržení života a uspokojování potřeb
- ekonomicko zabezpečovací - poskytuje životní jistotu

- emocionální – důraz je kladen na citové vztahy mezi partnery
- sociálně výchovná – zahrnuje výchovu dětí, jejich rozvoj a vytváření kulturních návyků.

Rodina může zcela přestat plnit některé své funkce zejména ve výchově. Může je však také plnit nedokonale s rezervami. Uvedl jsem také, že tuto funkci přejímá škola nebo školské zařízení. Z tohoto lze usoudit, že naše společnost se snaží rodině pomoci. Nikdy ale nemůže rodinu nahradit! Pokud rodiče spoléhají a přesouvají své vlastní povinnosti na školu nebo na sociální pracovníky, může dojít k oslabení rodiny. Ta může ztratit svoji stabilitu a dítě v takové rodině velmi citlivě reaguje na všechny změny. A s reakcemi se pak setkáváme ve své práci, při řešení problémů s výchovou.

Rodina však musí být připravena spolupracovat a musí mít jistotu, že sociální pracovník o spolupráci stojí. Cílem spolupráce rodičů, dětí a sociálního pracovníka je pomoc při zvládnutí krizí a odstranění jejich příčin. Bezpodmínečně je nutné, aby sociální pracovník vytvořil vztah důvěry, založený na pochopení smyslu spolupráce jako oboustranné snahy o zlepšení situace. Utváření takového vztahu je však velmi náročné a vyžaduje citlivý přístup a značnou trpělivost.

Také hlavní socializační vlivy, tj. tvorba hodnot a norem, se týkají rodiny. S projevy rizikového a problémového chování souvisí dlouhodobě převládající rodinné klima, názory, přesvědčení a postoje obou rodičů, případně jejich náboženská orientace. Zvláštní význam má rodičovská tolerance k deviantnímu chování a vliv (zejména matčin) na chování dítěte. Bezprostřední vliv rodinného prostředí je třeba odlišovat od vnímání a hodnocení tohoto prostředí z pohledu dospívajícího. Například rodiče dospívajících-konzumentů drog jsou často vnímáni jako buď odcizení (bez vzájemné komunikace, jako lidé, kteří „mají svých starostí dost“, případně kteří deklarují nezájem o svoje děti), nebo naopak jako hyperprotektivní (přehnaně kontrolující, dotěrní, vyvolávající pocity viny). Rodina může přestat plnit své funkce, pak se jedná o rodinu dysfunkční.

Stejně jako v životě nevyhází vše tak jak si naplánujeme tak i ne každá rodina je zárukou kladného působení na vývoj dítěte. Osobně zastávám názor, který mi praxe v sociální práci potvrzuje, že výchova dítěte je taková, jaké jsou vztahy mezi rodinnými členy. Jde však pouze o moji osobní zkušenost. Proto nepochybuji o tom, že na výchovu

má vliv, kromě zmíněných vztahů, i struktura rodiny, osobnostní vlastnosti rodičů a jejich ostatních členů (Sak, 1989, s. 31).

Mlčák ve své knize také uvádí typologii dysfunkčních rodin (Mlčák, 1996, s. 9-14):

- **Nezralá rodina**

Většinou bývá za nezralou považována rodina velmi mladých partnerů založená z důvodu nechtěného těhotenství partnerky. Očekávaný potomek, později narozené dítě, tak bývá spíše rušivým faktorem jejich soužití a mladý pár selhává v rodičovské péči. Často jsou sami ještě závislí na svých rodičích, a to jak psychicky tak ekonomicky. Jejich psychická nezralost, ekonomické a sociální problémy se tak se svými důsledky promítají i do budoucí fáze vývoje rodiny.

- **Přetížená rodina**

Zdrojem zátěže, kterou rodina často jen dočasně není schopna zvládat může být nemoc či smrt člena rodiny, konflikty v rodině nebo zaměstnání, ztráta zaměstnání některého z manželů, narození dalšího dítěte a mnoho jiných sociálních a ekonomických problémů. Taková situace mívá negativní účinek na všechny složky soužití, včetně výchovy dětí.

- **Ambiciózní rodina**

Rodič nebo oba z rodičů, jsou nepřiměřeně ctižádostiví a snaží se o maximální seberealizaci a jejich cíle přitom mohou být různé (bohatství, luxusní život, úspěch ve sportu, studiu či zaměstnání apod.). Děti takových rodičů bývají sice často velmi dobře materiálně zajištěné, ale citově strádají.

- **Perfekcionistická rodina**

V rodině tohoto typu bývají její členové pod neustálým tlakem z důvodu snahy o co nejvyšší a nejdokonalejší výkony. Tyto cíle však většinou nejsou v souladu s jejich reálnými možnostmi. Vzniká tak rodinná atmosféra plná úzkosti, ztráty sebevědomí, nejistoty a agrese.

- **Autoritářská rodina**

V rodině je vědomě potlačována osobní autonomie členů neustálými zákazy a příkazy. Výchova dětí je postavena na systému postihů a trestů, od ignorování a ironie až po fyzické násilí. Děti jsou pak neustále frustrované, mají sklony k apatii, negativismu nebo agresi

zaměřené vůči zástupným objektům a osobám. Autoritářské tendence si takto vychované děti přenáší do svých budoucích rodin a stylu výchovy.

- **Protekcionistická rodina**

Ve výchově dětí se u tohoto typu rodiny uplatňují především rozmazlující a ochránářské postoje, většinou ze strany matky. Následkem takové výchovy jsou děti bez přirozené odpovědnosti za své chování, nesamostatné a mnohdy bezmocné.

- **Liberální rodina**

V liberální rodině je typické chaotické soužití s nepříliš jasnými pravidly. To spolu s velkou volností a nedostatkem životního programu má negativní důsledky na děti, které mají sklony k lenosti, egoismu, pohrdání autoritami a k asociálnímu chování.

- **Odkládající rodina**

Zde je typická snaha rodičů „přenášet“ výchovné povinnosti vně rodinu. Děti jsou tak svěřovány prarodičům, příbuzným a známým nebo sociálním institucím. Tím dochází k narušení jejich vývoje a děti jsou deprimovány.

- **Disociovaná rodina**

V rodině jsou narušeny vztahy a přetrvávají dlouhotrvající krize a napětí. Často je to zaviněno např. blížícím se rozvodem, alkoholismem, prostitucí nebo jinými společensky nežádoucími faktory. Takové situace vedou děti k psychickému strádání a projevům maladaptace.

- **Nevlastní rodina**

Tento typ rodiny vzniká po rozvodu vznikem nového partnerství. Všichni členové rodiny pak musí řešit problémy plynoucí z existence nově příchozího nevlastního rodiče a ztráty vlastního. Děti mívají zpočátku často nerealistická očekávání a narážejí na problémy plynoucí z dvojích norem. Mnohdy se se svými pocity a úzkostmi vyrovnávají vzdorovitým chováním, nebo u nich dochází k neurotickým projevům a poruchám chování.

- **Rozvodová rodina**

Všichni členové se kvůli rozpadajícímu se partnerskému vztahu nacházejí ve zvýšené psychické zátěži a to se promítne i celkově v negativním rodinném klimatu. Bohužel jsou čas-

to do konfliktů partnerů zatahovány i děti, často za účelem psychického trestání a vydírání odcházejícího partnera.

- **Rodina zanedbávající či týrající děti**

V takovém typu dysfunkční rodiny je charakteristická patologická interakce rodičů s narušenou osobností a jejich mnohdy handicapovanými dětmi.

Z uvedených typologií lze určit ten závěr, že rodinné klima a způsoby, kterými vedeme děti, je nepřehledné množství. Záleží jen na nás – na rodičích, který si sami zvolíme.

V sociální práci se osobně setkávám s rodiči, kteří volí takové výchovné postupy, kterými byli sami vychováváni. Na druhé straně jsou i rodiče, kteří nesouhlasí s výchovnými metodami svých rodičů, a proto volí výchovu zcela odlišnou. Přesto se však často přistihnou při tom, že jsou přece jen výchovou vlastních rodičů ovlivněni.

Při výchově našeho potomka však musíme mít na paměti, že naše působení nesmí být pro dítě tyranizující. V každém případě by výchova měla být vedena tak, aby byla vždy ve prospěch dítěte! V takové výchově nesmí chybět cit, láska, porozumění, důvěra a respekt. Musí naplňovat přání dítěte, jeho potřeby, práva i povinnosti k sobě i k druhým.

1.2 Skupiny vrstevníků

Zdravý vývoj socializace musí probíhat v interakci s druhými, vnímaná míra rodičovské podpory a kontroly je konfrontována s podporou a vlivem vrstevníků, přičemž je důležité, zda vlivy rodičů a vlivy kamarádů jsou vnímány jako kompatibilní, či jako vzájemně neslučitelné.

V průběhu dospívání se zvyšuje také vliv vrstevníků, přičemž důležité jsou vlivy kamarádů a jejich kontrola ze strany rodičů. Důležitost vrstevníků jako činitelů socializace vzrůstá v adolescenci, protože to, co bylo z části „hráno“ v šesti nebo v sedmi, se stává „vážným“ v patnácti či v šestnácti. To, co si učitelé a rodiče myslí má často pouze polovičnou důležitost vzhledem k tomu, co si myslí přátelé-vrstevníci. Obliba na střední škole či společenská úspěšnost v tanečních se stává hmatatelným potvrzením sebehodnocení. Mnohé závisí na tom, jakou referenční skupinu si adolescent zvolí. Někteří se chtějí identifikovat s vynikajícími studenty i tzv. „mozky“; někteří chtějí být chápány jako umělci nebo atleti; další vzhlížejí k filmovým idolům; jiní se stávají závislí na delikventech (narkomanech, sprejerech apod). Způsob, jak adolescent hodnotí sám sebe, který uvádí Jedlička, závisí vý-

razně na tom, zda je akceptován specifickou skupinou, nikoliv školou jako širším společenským celkem.

„Ačkoliv jsou mladí lidé v adolescenci značně orientováni na vrstevníky, neznamená to, že jsou vždy zcela odcizeni rodině. Je jisté, že řada dospívajících se často hádá s rodiči o oblečení, o čistotu, o drobné práce v domácnosti, o venčení psa, vynášení odpadků či o školní přípravu. Ale většina adolescentů má citové pouto a respekt ke své rodině, doufá, že jsou na ně rodiče alespoň v skrytu pyšní, a vědí, že rodiče jim mnohé obětují“ (Němec, 2004, s. 45).

1.2.1 Party mladistvých

„Pro rizikovou mládež z dysfunkčních rodin je vrstevnická skupina důležitější než pro mladé lidi vyrůstající v rodinách, jež dětem poskytují přiměřenou míru podpory a vedle toho jim přiměřeně vytyčují meze dovoleného chování. Matoušek a Kroftová dále uvádí, že vrstevnická skupina však není pro nikoho jen neproblémovým zázemím; tím spíše jím není pro mladé lidi vyrůstající bez rodičovského zájmu, bez jasných pravidel, ohrožované despotickým trestáním rodičů apod. I pro dítě vychované funkční rodinou představuje každá vrstevnická skupina více nebo méně stresující nárok: obstát v očích vrstevníků jako někdo, kdo je „v pořádku“, kdo plně sdílí jejich hodnoty. U dětí frustrovaných nízkou podporou rodiny je pravděpodobné, že potřeba kladného přijetí vrstevnickou skupinou bude ještě silnější než u dětí s dobrým rodinným zázemím. Na tyto děti má vůdce party velký vliv a také ho využívá“ (Matoušek a Kroftová, 2003, s. 87) .

Party mladistvých delikventů se od běžných nedelikventních skupin odlišují v některých znacích. Jsou složené převážně z chlapců, přibližně stejného věku. Utvářejí se většinou na základě prostorové blízkosti (bydliště), vykazují vyšší stupeň organizovanosti ve srovnání s nedelikventními partami. Provází je špatná pověst a jejich činnost svědčí o nízké sociokulturní úrovni a zájmové chudosti (bloumání ulicemi, výtržnosti, posedávání v restauracích). Dominující cíl tvoří společná zábava, kterou ovšem může být i krádež nebo zničení nějakého objektu. Party nedelikventů mnohem častěji provozují aktivně sport, škála jejich zájmů je pestřejší, vykazují prosociální chování.

1.2.2 Subkultury mládeže

Některé z vrstevnických skupin adolescentů mohou vytvářet ideologie, které mohou pomoci ke vzniku delikventního chování jejich členů, jak uvádí Matouše a Kroftová. Mladiství pak svou příslušnost ke skupině nebo určitému hnutí dávají najevo především úpravou zevnějšku, slangovým jazykem, uctíváním určitých jedinců za své vzory a upřednostňováním určitého druhu hudby. Ideologie subkultur vyjadřuje obvykle postoje příslušné skupiny mládeže a inspiruje se ideologiemi z minulosti. Podle míry, do jaké se společensky handicapovaní mladiství organizují, bývají v cizí literatuře rozlišovány dva typy skupin delikventně jednající mládeže:

- Stabilní a integrované skupiny, vznikají obvykle v prostředí, v němž jsou delikventní normy akceptovány i dospělými, dospělí v něm do jisté míry slouží jako učitelé mládeže. U nás jim např. odpovídají gangy romských kapsářů.
- Neintegrované a nestabilní skupiny, obvykle vysoce násilnické, vznikají v nestabilním prostředí, v němž chce mládež ukázat svou sílu, opozičnictví a nebojácnost. Tyto skupiny právem vzbuzují nejvíce obav veřejnosti. Někteří autoři o nich mluví jako o skupinách, pro něž je příznačná subkultura násilí. I spory uvnitř těchto skupin se vyřizují násilně. Skupina vysoce hodnotí nošení zbraní a agresivní vystupování. Neagresivními jedinci pohrdá.

Existuje však i mnoho dalších subkultur mládeže za ty nejdůležitější a nejnebezpečnější bych jmenoval drogovou subkulturu; holdující alkoholu, drogám a promiskuitě. Rasistické a pseudonáboženské (Matouše a Kroftová, 2003, s. 90-92).

1.3 Škola

Výchovně vzdělávací instituce nesou značnou odpovědnost za přípravu mladých lidí pro svět práce. Je to důležitá součást jejich kompetencí a společenského pověření, podle kterého se pohlíží na jejich efektivitu či užitečnost pro lidský život a společnost jako celek.

Jedna z méně uvědomovaných rolí školy spočívá v tom, že uvádí osobnosti do velkých a značně neosobních organizací. V domácnosti jsou mladí lidé oceňováni podle toho, kým jsou (můj nejstarší syn, můj mladší bratr), ne jak se předvádějí navenek. Vnitřní pravidla soužití jsou přizpůsobena individuálním potřebám. Naproti tomu ve škole jsou mladí lidé oceňováni jmenovitě podle toho, jak dobře se prezentují při zkoušení, ve slohových cvičeních, v textech či dle svého chování. Stejná pravidla jsou uplatňována vůči všem. Vztahy mezi studenty a učiteli jsou většinou spíše instrumentální než emocionální.

„Každý, kdo má své dítě na škole, bude jistě souhlasit s tvrzením, že vstup do školy je významnou změnou v životě dítěte i jeho rodičů. Ať už se jedná o školu základní, střední či vysokou změna je totožná téměř vždy. Dítě díky škole přechází na soustavnou práci“ (Pipeková, 1988, s. 190).

K tomu, aby dítě zahájilo školní docházku, musí splňovat některá kritéria, která nazýváme kritérii způsobilosti pro zahájení školní docházky.

Kerrová hovoří ještě o typu způsobilosti, který je pro sociální práci kurátora pro mládež, dle mého soudu, prioritní. Jde o způsobilost sociální (Kerrová, 1997, s. 101).

Sociální způsobilosti se věnuji více proto, že má velký vliv na život dítěte ve škole, na jeho vztahy k učiteli i k ostatním spolužákům. Sociální způsobilost se odráží i v případných problémech, které dítě ve škole může mít, a může ovlivnit i další průběh celé školní docházky. A podle mých zkušeností je právě školní docházka důležitou přípravou na budoucí sociální začlenění dítěte v pozdějším životě. Mezi základní předpoklady pro sociální způsobilost Kerrová řadí přiměřené uvolnění vztahů mezi rodiči a jejich dětmi (Kerrová, 1977, s. 92).

Vstup dítěte do školy je velkou změnou v jeho životě. Mladí lidé vstávají brzy ráno, cestují do školy a zpět, navštěvují výuku, zabývají se mimoškolními aktivitami dělají domácí úkoly. Velmi pozitivním jevem v oblasti vzdělání je, že důležitost formálního vzdělání za posledních sto let značně vzrostla a jeho role jako činitele socializace značně vzrostla.

Sociální pracovník se při sociálním šetření ve vyučovací hodině může setkat i se situací, kdy učitel opakovaně věnuje svoji pozornost pouze jednomu nebo dvěma oblíbeným žákům. Ostatní děti ve třídě učitelovo počínání nesou značně nelibě. Takové chování pedagoga může vést k prvním výchovným problémům žáka ve škole.

Protože škola je spolu s rodinou důležitým sociálním prostředím, dostává se do popředí zájmu sociálního pracovníka. Škola se tak stává také objektem, na který sociální pracovník působí. Tak, jako je nutné znát rodinu a rodinné prostředí žáka, se kterým kurátor pro mládež pracuje, musí sociální pracovník nutně znát i prostředí školy. Musí se orientovat v její struktuře, protože zde poskytuje svoje služby. Měl by vědět, na koho se obrátit a s kým jednat v případě spolupráce. Sociálnímu pracovníkovi musí být jasné kompetence zejména výchovných poradců, protidrogových koordinátorů i školních psychologů, protože s těmito odborníky zpravidla řeší problémy žáků.

Pro úplnost dodávám, že výše uvedení pracovníci škol jsou zařazeni do pedagogicko-psychologického poradenského systému České republiky (Pipeková, 1998, s. 31-32). Výchovný poradce je zaměstnán na všech typech škol a plní úkoly pedagogicko-výchovného poradenství v oblasti výuky a vzdělávání přímo na škole. Protidrogový koordinátor působí také na všech typech škol a cílem jeho práce je snižování rizika požívání psychotropních a omamných látek ve škole i mimo ni. Cílem jejich činnosti je snižování možností vzniku výchovných problémů ve škole. Není od věci uvést ještě informaci o tom, že do zmíněného systému poradenství náleží i působnost pedagogicko-psychologických poraden a středisek výchovné péče. Ty však ve školách přímo nepůsobí. Zmiňuji se o nich proto, že zajišťují služby v našem regionu jak pro děti a mládež, tak i pro jejich rodiče i pedagogické pracovníky. Na činnosti již zmíněných výchovných poradců, protidrogových koordinátorů, školních psychologů i speciálních pedagogů se podílí i sociální pracovník, proto je jejich rovnocenným pracovním partnerem.

V rámci preventivní činnosti na školách sociální pracovník nejvíce spolupracuje s třídními učiteli, výchovnými poradci a protidrogovými koordinátory, protože dobře znají specifika školského zařízení, kde také sami vyučují. Navíc se spolu s ostatními zaměstnanci školy podílí i se žáky na vytvoření klimatu ve škole. Osobně se domnívám a praxe s dětmi to stále více potvrzuje, že jaký je ředitel školy, takový je pedagogický sbor. Jaké jsou vztahy mezi ředitelem a učiteli navzájem, taková je atmosféra v celé škole. Ta potom bezesporu ovlivňuje její žáky. Pokud je již zmíněné klima ve škole příznivé, jsou příznivé i podmínky pro výchovu i vzdělávání dětí. V takové škole, v případě výskytu závažných problémů v chování, pracovníci velmi ochotně spolupracují se sociálním pracovníkem.

Ne všechny školy jsou však ochotny spolupracovat. Jde možná o odvážné tvrzení, bohužel je podloženo zkušeností, že stále přetrvávají tendence, kdy školy kryjí výchovné

potíže a přestupky žáků ve snaze zabránit tomu, aby se o škole hovořilo jako o problémové. Málokdo nosí svoji kůži na trh, zvláště v době konkurence, kdy si rodiče mohou zvolit školské zařízení podle svého uvážení. O výchovných potížích v takových školách sociální pracovník nemá a nemůže mít přehled. Dovídá se o nich zpravidla pozdě. Škola si se žákem neví rady, protože vyčerpala všechny, i tak omezené možnosti jejich řešení. Na problémy může upozornit i policie v případě, kdy žák porušil zákon a páchá trestnou činnost. Kdyby sociální pracovník dostal možnost vstoupit do výchovného problému již od raného začátku, nemuseli by pak mnozí žáci skončit v diagnostických ústavech či ve výchovných ústavech pro mládež.

Situace se v těchto školách může zlepšit například tím, že sociální pracovník dostane možnost veřejně vystoupit na poradách ředitelů základních škol. Ve svých vystoupeních může seznámit pedagogy s činností kurátora pro mládež, může zdůraznit, že výchovné problémy žáků jejich škol nejsou pro školské zařízení ostudou. Slavík v této souvislosti dodává: „Učitel nesmí zapomenout na to, že žák i rodič mají svá očekávání a své cíle“ (Slavík, 1999, s. 78). Pak záleží na učitelích i ostatních odbornících a profesionálech, zda očekávání dovedou naplnit.

V rukou sociálního pracovníka je fungující vztah se školou. Je třeba si uvědomit, že partnerem sociálního pracovníka i učitele je rodina. Proto je nutné, aby učitel i sociální pracovník svoji profesionalitu prokazovali profesionálními vztahy k sobě i k těm, kterým poskytují své služby.

Na závěr bych chtěl připomenout, že výchovně vzdělávací instituce nesou značnou odpovědnost za přípravu mladých lidí pro svět práce. Je to důležitá součást jejich kompetencí a společenského pověření, podle kterého se pohlíží na jejich efektivitu či užitečnost pro lidský život a společnost jako celek. Jedna z méně uvědomovaných rolí školy spočívá v tom, že uvádí osobnosti do velkých a značně neosobních organizací. V domácnosti jsou mladí lidé oceňováni podle toho, kým jsou (můj nejstarší syn, můj mladší bratr), ne jak se předvádějí navenek. Vnitřní pravidla soužití jsou přizpůsobena individuálním potřebám. Naproti tomu ve škole jsou mladí lidé oceňováni jmenovitě podle toho, jak dobře se prezentují při zkoušení, ve slohových cvičeních, v textech či dle svého chování. Stejná pravidla jsou uplatňována vůči všem. Vztahy mezi studenty a učiteli jsou většinou spíše instrumentální než emocionální.

1.4 Masmédia

V dnešní době asi nejdiskutovanějším socializačním činitelem se stávají masmédia a to jak v pozitivním tak ve velmi negativním světle. Na psychický vývoj dítěte mají stoupající vliv média, zejména televize. Jak uvádí Matoušek a Kroftová děti a dospívající sledují televizi nejvíce ze všech médií. Čas, který věnují sledování televize, je v průměru delší, než všechny jiné mimoškolní nebo mimopracovní činnosti, jímž se děti a mládež v naší kultuře zabývají. Je nutné se zamyslet nad tím, že televize a média významně ovlivňují působení na mládež. Výzkum volného času mládeže dlouho zdůrazňovali, že sledování rozhlasu a televize zabírá čím dál více času mladých lidí. Především psychologové, psychiatři, vychovatelé i sociální pracovníci považují za znepokojivé, že mnoho dětí tráví denně u televize dvě až tři hodiny. Některé dokonce i více. Uvádějí, že tato čísla lze srovnat s časem stráveným ve škole za sto až sto dvacet pět dní v průběhu jednoho roku. J. P. Murray a G. Solomon poukazovali například na to, že sledování televize způsobuje, že děti se cítí starší (Němec, 2004, s. 47). Účinky televizního násilí na děti představují dnes speciální kapitolu rozsáhlých výzkumů. Děti jsou vystavováni násilí nejen v kriminálních příbězích a westernech, ale i v kreslených filmech a ve zprávách z e světa. Zhodnocení průměrných hodin televizní vysílání lze vyvodit přesvědčivé doklady o nárůstu násilného chování. Albert Bandura, teoretik sociálního jednání, uváděl, že násilí v televizním vysílání vnáší agresivní chování do společnosti dvěma cestami. „Vytváří modely agresivního jednání, které dítě nemůže mít z vlastní zkušenosti. Za druhé snižuje zábrany agresivního jednání“ (Němec, 2004, s. 48).

Závěry uváděly, že televize neučí agresivitě, ale posiluje existující predispozice pro nebo proti agresii. Děti mládež představují velký trh pro prodej hraček, výživy, cukrovinek a dalších atraktivních jídel. Na řadě stanic je více než dvacet procent každého dětského televizního vysílání věnováno propagaci těchto záležitostí a reklamám na dětské pořady a potřeby. Z obchodního hlediska je program velmi dobře využit. Domácí tvůrci například v jedné z reklam na becherovku- koření života prezentují mladíka vkrádajícího se svou dívkou přes vrátnici ubytovny patrně do soukromí internátního pokoje, přičemž oba provází slogan „což takhle si zakukat?“. Bez ohledu na to, že oba napodobují kukačku, je konotace více než jednoznačná. Žádné náročné strategie, žádné psychologické manipulace, ale přímý útok na základní biologický pud. S becherovkou to samozřejmě půjde lépe, vnucují nám tvůrci, čímž zároveň přijímáme stále přežívající myšlenku, že před ztrátou panictví či pa-

nenství je třeba dát si jednu na kuráž. Ale malé děti (před osmým rokem) nerozlišují mezi programem a komerčním vysíláním. Předškoláci jsou dle výzkumu „ velmi šťastní“, když mohou vyprávět o produktech a službách, které považují za „zcela reálné“. Když děti dospívají začínají se dívat na pořady v hlavním vysílacím čase. Mnohé z nich jsou tvořena jako konkurence rozhlasovému vysílání. Posilují často představivost těch, kteří chtějí vidět a upevnit právě to, v co sami věří.

Alarmující v této souvislosti bohužel je, že reklama je stále častěji cílená přímo na děti a mládež- reklamní průmysl se snaží vytvořit v dětském věku (nejpozději však do šestnácti let) vazbu na určité značky zboží pro dospělé, jako jsou banky, auta, elektronické přístroje, potraviny, ale i značky cigaret a alkoholu. Pro příklad nemusím jít daleko jen připomenu notoricky známí případ německých dětí, které ve škole namalovali krávy modré či fialové, protože jinou krávu než televizní Milku nikdy neviděli. Nakolik se na tomto trendu podílí vliv médií, zůstává stále otevřenou otázkou, kterou se pokoušejí zodpovědět longitudinální studie obecného mediálního vlivu.

Televize ukazuje dětem aspekty sociálních světů, které neznají-cizí kultury, umění, přírodu a historii, také svět dospělých a romantiku práce, ale i problémy jako alkoholismus či AIDS. Dnešní mladí lidé jsou přesto daleko více zasazeni do reality než předchozí generace, čerpající poučení z laciného čtení před spaním či ze zábavné literatury. Dříve než dosáhnou adolescence jsou konfrontováni s velkými soubory rolového jednání a dokáží diferencovat ve značném množství životních stylů. Němečtí experti se zdaleka nedomnívají, že by televizní vysílání dětem škodilo. Kdo neviděl poslední díl seriálu, nemůže se druhý den zapojit do konverzace vrstevníků, což v něm může vyvolat pocity méněcennosti. Psycholog dr. Z. Matějček uvádí, že ti, kdo se nemohli dívat na televizní pořad, se mohou cítit ostraněni. Pro řadu dětí je televize „oknem do světa“ umožňujícím rozšiřování obzoru. Rodiče mohou dětem mnohé popsat, ale těžbu diamantů, rybolov, práci hrnčičře, růst exotických rostlin nebo krevní oběh člověka ukáže lépe vhodný naučný pořad. Je obecně známo, že mnohé děti unikají z tíživých životních situací před obrazovku, kde se identifikují s imaginárním světem oblíbených hrdinů. Mnoho sociálních vědců je dnes také přesvědčeno, že masmédiá umožňují vytváření univerzální celosvětové kultury mladých lidí.

Odborníci, kteří se zabývají kriminalitou mládeže a se znepokojením sledují její růst. Mnohé výzkumy, které nevycházeli z této jednoduché představy o prosté nápodobě, shledávaly, že právě ti, kdo se projevují násilně, mají tendenci vybírat si v televizních pro-

gramech pořady s vysokou mírou brutality. Podobné zkušenosti uvádějí i psychiatři, kteří měli možnost provádět terapii mladých násilníků. Ukazuje se, že mnohé děti se na tyto programy nedívají, protože jim připadají příliš agresivní či jako zbytečná ztráta času, a vybírají si zcela odlišné pořady. Otázka, jak je tomu s vlivem televize na osobnostní růst či vzestup násilí a agresivity, není dosud zdaleka uspokojivě a přesvědčivě vyložena. Rodiče mohou příkladem nebo rozhodnutím zajistit kvalitní sledování televizních pořadů. I dnes se setkáváme s rodinami, kde odmítají sledování televize a omezují sledování všech médií. Televize je hodnocena jako mocný socializační činitel, ale vysoce kontroverzně: od slov nadšení až po naprosté zavrhování.

Při prevenci škodlivých účinků televizního násilí nelze spoléhat ani na školy. Všude na světě se teprve začíná s mediální výchovou, jež děti učí využívat média ke svému prospěchu. Do této skupiny patří například internet, který na jedné straně slouží k vyhledávání dat a informací, zjednodušuje práci a na druhé straně vytváří negativní závislosti, jako je například chat a v jeho důsledku narušuje velmi výrazně psychiku jedince, který se na tomto druhu komunikace stává závislým. Ztrácí sebekontrolu, schopnost jiné komunikace a netouží po jiné společnosti mezi svými vrstevníky. U mladistvých je nebezpečí surfování na nekvalitních internetových stránkách, volně přístupných komukoliv, jako například dětská pornografie. Zde se dostáváme k využívání volnočasových aktivit, které by děti a mládež měli trávit jinde, než doma u počítače. Aktivita orientované na užitečné trávení volného času mají proto pro prevenci kriminality klíčový význam. Mladým lidem by měla být v maximální míře nabídnuta možnost zapojit se do různých aktivit a za svá rozhodnutí převzít odpovědnost. Pro učitele, vychovatele, vedoucího kroužku je práce o to náročnější, protože právě problémoví jedinci bývají málo ukázněni, těžko se podřizují a často jim chybí základní dovednosti potřebné k uskutečňování určitých aktivit. Tím se opět dostáváme zpět k rodině a k rodičovské výchově. I zde musí být rodiče ve stěhu a prověřovat daná pravidla, která si rodina sama vytýčí. Pro oblast rodiny, školy a volného času bylo v posledních desetiletích ve světě vytvořeno velké množství programů, stále však finančně velmi nákladných. Vyhodnotit výslednost programů a opatření sociální prevence, resp. jejich přímý vliv na kriminalitu, je nesnadné. Efektivita sociální prevence je obtížně statisticky či ekonomicky měřitelná, lze na ni jen usuzovat z hlediska odhadů sociálních perspektiv jedinců – objektů preventivního působení.

2 PROJEVY SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉHO CHOVÁNÍ DOSPÍVAJÍCÍCH

V této kapitole bych rád věnoval pozornost patologickým chování u dospívajících. Věnuji značnou část těm problémům se kterými se setkávám ve své praxi nejčastěji. Jejich členění jsem zvolil od těch méně závažných až po ty, co v sobě mají prvky destrukce a nebezpečnost vůči okolí. Jedná se o lhaní, toulání, záškoláctví, závislosti na omamných látkách a agresivitu. Čtenář zde nalezne souhrn příčin, kterým jsem věnoval předchozí kapitolu dále názory, které jsou opřeny o mou praxi a zejména signály, které nás upozorňují, že mladému člověku problém přerůstá přes hlavu a jeho řešení je nad jeho síly.

Období dospívání je velmi citlivé období pro rozvoj tzv. rizikového a problémového chování. To je v zásadě dvojího druhu. Jednak se týká poškozování zdraví dospívajících (tělesného či duševního), ve druhém významu je rizikové a problémové chování dospívajících spjata s ohrožením společnosti, tj. negativním vlivem a újmou druhých lidí. Mezi oblastmi problémového chování současných dospívajících se tak nejčastěji zařazují.

- Predelikventní chování a páchání trestné činnosti,
- Agrese, násilí, šikana a týrání (včetně rasové nesnášenlivosti a diskriminace některých skupin),
- Užívání drog (včetně alkoholu a kouření)
- Sexuální rizikové chování (včetně předčasného mateřství a rodičovství),
- Poruchy příjmu potravy, sebevražedné pokusy a dokonané sebevraždy.K

Každý z uvedených okruhů problémového chování má svoji specifickou genezi a je podmíněn mnoha faktory nejrůznější povahy (kulturními, historickými, ekonomickými, sociálními, politickými, psychologickými). Pro predikci problémového chování je nejdůležitější sociální strukturou rodina, jsem hovořil v předchozí kapitole. Příčiny patologického chování adolescentů jsou však velmi multifaktoriální. Chování je totiž podmíněno velmi komplexně. Příčinu delikventního chování často můžeme hledat v oblasti zdravotně genetické či v oblasti formování charakteru, temperamentu, mravní a názorové orientace v procesu rozumového, volního a citového utváření osobnosti. Negativní vliv na dospívajícího jedince tak může mít nejen vliv dědičnosti, ale také chyby rodinného prostředí, které vyúsťují do vytváření negativních vlastností a návyků mladého jedince; sociální aspekty,

jako je špatná hospodářská situace rodiny; nejednotnost působení rodinné a školní výchovy; nedostatečné funkce sociální kontroly nebo zařazení se mladých lidí do neformálních skupin vrstevníků orientovaných na sociálně patologické hodnotové prostředí (Macek, 2003).

Úkolem sociálních pracovníků je, podle odborníků z ministerstva práce a sociálních věcí, vytvářet příznivé podmínky pro vznik optimálních vztahů, jak mezi jednotlivými lidmi navzájem, tak mezi člověkem a společností. Tyto příznivé podmínky chrání občany i společnost před nepříznivými sociálními jevy. Mezi tyto jevy můžeme zařadit i poruchy chování. V této souvislosti mne napadá otázka, zda lidé, v našem případě děti a mládež, mají možnost v průběhu života a svého vývoje dostatečně si osvojit správné chování? Mají možnost osvojit si potřebné dovednosti pro řešení náročných životních situací? Mají. Je to učitel a sociální pracovník, kteří jsou pro děti často jedinou šancí, zvláště v případech, kdy rodina neplní svoji funkci.

Především u dětí s výchovnými problémy by škola měla posilovat schopnosti hodnocení situací, schopnosti komunikovat, řešit problémy a náročné životní situace a vytvářet u nich dovednosti, které by zvyšovaly jejich sociální kompetenci. Samozřejmě, že to vše souvisí se zdatností pedagogických pracovníků a s aktivitami kurátorů pro mládež i pracovníků péče o dítě. Mají však oba (učitel i sociální pracovník) potřebné podmínky pro svoji práci? Pokud ne, tak je jistě v jejich silách, aby je dovedli vytvořit. Musím však připomenout, že školy mají v tomto směru omezené možnosti, zvláště když chybí dobří výchovní poradci. To se týká i sociálních pracovníků, protože ne všichni jsou ve své profesi odborníky. Mnohdy však stačí, když jsou učitelé a sociální pracovníci ochotni spolupracovat s těmi, kteří to potřebují. Když už hovořím o spolupráci, nelze opominout také rodiče.

Dobré rodinné prostředí je tím nejlepším činitelem ve výchově. Nezbyvá než souhlasit s tímto názorem. Děti nemají někdy dobrý vztah ke svým rodičům a naopak rodiče někdy neumějí navázat správný citový vztah ke svým dětem. Pokud v rodině nefungují nebo nejsou navázány dobré vztahy, nelze předpokládat, že by rodiče vedli výchovu svých dětí správným směrem. Výchova a její způsoby jsou v rodině odvozeny právě od vzájemných vztahů mezi jejími členy.

Z toho pak pro nás vyplývá potřeba poučit rodiče problémových dětí o tom, jak si počínat ve výchově, eventuálně jak napravit již vzniklé škody. A to je úkol pro fundované učitele a sociální pracovníky.

V souvislosti s výchovou dětí bych se chtěl zmínit o jednom z jejích faktorů, a tím je náplň volného času. Matoušek a Kroftová zmiňují, že volný čas dítěte by měl být spjat s dohledem. Jde o míru informovanosti rodičů o tom, co dítě dělá ve volném čase, s jakými kamarády se stýká, kde se zdržuje, když není doma, kdy se vrací domů atp. Dohled autoři chápou jako parametr rodičovského chování (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 44).

Praxe mi v tomto směru potvrzuje, že čím méně rodiče dohlížejí na své dítě ve volném čase, tím se zvyšuje pravděpodobnost vzniku výchovných potíží. Matoušek s Kroftovou k tomu uvádí: „Čím hůře rodiče monitorují své dítě, tím je větší pravděpodobnost, že se u dítěte objeví výchovné problémy nebo že se dítě dopustí trestného činu“ (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 44).

Volný čas považuji za významný činitel ovlivňující výchovné působení na děti a mládež. Sociální pracovník, který se zabývá výchovnými potížemi dětí, pracuje převážně s těmi dětmi, které tráví většinu volného času tak, že prostě nic nedělají. Mám na mysli ty děti, které se pomalu dostávají na okraj společnosti. Jsou většinou agresivní, ničeho si neváží a jsou sociálně nevyzrálé.

Vlastnosti těchto dětí, jako je například nestálost, egoismus a agresivita (o té budu ještě mluvit), vyžadují, aby se sociální pracovník i učitel zaměřili na konkrétního jedince s těmito vlastnostmi. Někdy se hovoří o individuální prevenci. Výcvik sociálních pracovníků v práci se žáky ve třídě je nesmírně důležitý. Mnoho sociálních pracovníků neumí pracovat ve skupině dětí. Nemají pedagogické vzdělání a nejsou připraveni na samostatné výstupy před třídním kolektivem. sociální pracovník je odkázán na pomoc učitele tehdy, když řeší závažnější obtíže v chování, které mohou vést až k chování delikventnímu.

2.1 Sociální deviace

Kdo z nás spolehlivě rozliší a určí, které chování je ještě v normě a které můžeme zařadit do poruch chování? Termínem sociální deviace označujeme každé sociální chování jednotlivce nebo skupiny, které porušují nějakou sociální normu a je z toho důvodu určitou částí společnosti odmítáno. Nyní je nasnadě říci si, co je to norma. Matoušek považuje za

normu chování soubor pravidel, kterými se lidé v sociálních skupinách řídí, podle kterých se chovají (Matoušek, 1998, s. 64).

Pojem sociální deviance neurčuje, jaká norma je porušována, zda je porušována ve smyslu pozitivním nebo negativním a také neurčuje, zda určité deviantní chování je dobré nebo špatné, mravné nebo nemravné, etické nebo neetické.

Každá sociální deviance nemusí být tedy protispolečenská, protiprávní nebo trestná. Deviantní chování nelze paušálně ztotožňovat s chováním protispolečenským, kriminálním, a tedy s trestnou činností, i když často tento charakter může mít.

Chování, obecně nežádoucí, společensky nebezpečné, označujeme termínem sociální patologie. Jde vlastně o chorobné chování, ohrožující jednotlivce nebo společnost. Můžeme také užít termín antisociální, které je obvykle přesně definováno a podléhá trestnímu postihu. K jeho potlačování se užívají represivní prostředky. Některé takové jevy se vůbec nedají právně postihnout např: drogové závislosti nebo sebevražda. Jiné se pohybují na hraně zákona např: prostituce a jsou prakticky rovněž právně nepostižitelné. K sociálním deviacím řadíme celou řadu rozmanitých odchylek chování, např: prostituci, korupci, záškoláctví, drogové závislosti, gamblerství, sektářství a některé sexuální deviance. Homosexualita se dnes, na rozdíl od dřívější doby, k sociálním deviacím neřadí.

„Poruchy chování posuzujeme vždy z hlediska věkové normy, z hlediska pohlaví a situace“ (Mrázová, 1998, s. 34). Klasifikovat lze poruchy chování i z hlediska jeho závažnosti. Mrázová hovoří o chování disociálním, které se projevuje nejvíce jako porucha sociálních vztahů s krátkodobými výstřelky v chování, o chování asociálním, které je společensky závažnější a jedinec se vyřazuje ze společnosti ostatních dětí (Mrázová, 1998, s. 34-35).

Stručná charakteristika typů poruch chování:

- **Disociální chování**

Výkyvy v chování se projevují dočasně a většinou jsou příznačné věku. Je to chování nepřizpůsobivé, nepřiměřené, ale bez výraznější agrese (neposlušnost, zlovyky, vzdorovitost, negativismus, lhavost).

- **Asociální chování**

Za asociální chování jsou považovány takové projevy, které nejsou v souladu se společenskou morálkou, nedosahuje ještě intenzity ničení hodnot, jedinec se vylučuje ze společnosti (útěky, záškoláctví, sebepoškozování, drogová závislost).

- **Antisociální chování**

Antisociální chování je nepřátelsky zaměřené vůči okolí, označováno také jako protispolečenské chování. Dostává se do rozporu s normami práva, nejen morálky. Vyznačuje se agresivitou, destruktivní činností, delikvencí. Jde o činnost, která je právně postižitelná a trestná (kriminalita, rasismus, prostituce apod.).

Je nutno konstatovat, že všechny výše uvedené poruchy chování by měl určit odborník například z pedagogicko–psychologické poradny, etoped z výchovného zařízení, dětský psychiatr. Pedagogickými prostředky je řešit nelze. Jejich náprava se většinou provádí ve střediscích výchovné péče nebo ve výchovných zařízeních pro děti a mládež.

Odborníci z oblasti speciální pedagogiky, psychologie a sociální práce zde poskytují individuální výchovnou a vzdělávací péči dětem s výchovnými problémy. V těchto zařízeních pracovníci hledají možnosti snížení rizika negativního vývoje dítěte a zjišťují, jaké vlivy na dítě působí a co způsobuje jeho nežádoucí vývoj.

Protože tato předchozí část kapitoly hovoří o patologiích v chování mladistvých a potížích dětí spíše obecně, následující podkapitoly budou o těch asociálních potížích, které nemají velkou společenskou nebezpečnost, a se kterými se setkávám nejčastěji, a které jsou v našem regionu nejfrekventovanější. Pro přiblížení patologického chování postupujme tedy od těch méně závažných až po ty, co stojí na hraně zákona či ji již překročily.

2.1.1 Lhaní, útěky a toulání

„Pravá lež je záměrná může jít o určitou variantu úniku z tíživé situace, kterou dítě nedokáže vyřešit jinak?“(Vašutová, 2005, s. 207) .

Druhy lhaní podle Vašutové:

- **Instrumentální lež:** spočívá v záměrné snaze oklamat jinou osobu s cílem zabránit prozrazení vlastní viny, získat odměnu či někomu uškodit.

- **Neinstrumentální lež, nutkavé lhaní:** jedinec si je vědom, že neříká pravdu, ale ani jemu není jasný motiv z tohoto počínání. Přitom lže stále ani z toho má okamžitý nebo dlouhodobý prospěch. Taková porucha je obdobou impulzivních krádeží. O příčině takového chování se stále ví málo, jde o poruchu poměrně vzácnou. Zbožná přání – typický projev malých dětí, který je často vyvolán touhou po tom, aby některé věci byly jiné, lepší než ve skutečnosti jsou. Takové lži nikomu neublíží a jsou náhražkou za to, co by si dítě přálo prožít, ale neprožívá
- **Prosociální lež:** I tento druh lhaní považujeme za nežádoucí. V pozadí bývají pozitivní motivy, například snaha nedotknout se citů někoho jiného. Typickým příkladem je situace, kdy dítě v rozporu se skutečností sdělí ve třídě o přestávce svému agresivnímu spolužákovi, že neví, kde se nachází častá oběť tohoto tyrana. Podobně děvčata v rozporu se svým míněním pochválí své spolužačce její nové oblečení, aby nezranily její city.
- **Bájevá lhavost:** Dítě nedokáže obvykle odlišit fantazii od skutečnosti. Jde o stav normální u malých dětí. Jestliže však přetrvává ještě ve čtvrté třídě základní školy, hovoříme o poruše. Nevědomá obrana – dítě není schopno si přiznat, že se dopustilo něčeho špatného, a podvědomě svůj čin tají.

„Lež je záměrný podvod. Jsou ovšem hraniční stavy, které souvisejí fantazií a s obrannými mechanismy, kdy záměrnost, uvědomělost, nemusí být rozhodující. Pro pochopení příčin lži je důležité si uvědomit skutečnost, že se jedná obvykle o složitý jev, jehož povaha nemusí být vždy psychologická. Lhaní často ukazuje na existenci dalších obtíží a poruch“ (Vašutová, 2005, s. 208).

2.1.2 Záškoláctví

Záškoláctví je jedním z výrazných výchovných problémů našeho regionu. Ze statistik je patrné, že téměř polovina všech případů, které kurátor pro mládež řeší jako výchovný problém, je právě záškoláctví. Záškoláctví představuje porušení jednoho ze základních pravidel vymezujících rolí školáka, které je z vývojového hlediska velice závažné. Proto je musíme odlišit od epizodického záškoláctví, jež má charakter experimentu či dobrodružství a není třeba ho zveličovat.

Z. Matějček charakterizuje záškoláctví jako komplex obranného chování únikového charakteru, jehož cílem je vyhnout se subjektivně neúnosné zátěži, kterou v tomto případě představuje škola. Záškoláctví na první pohled nemusí hned znamenat stávající hrozbu, ale vycházím-li ze své vlastní praxe právě záškoláctví je prvním krokem dítěte, které signalizuje pozdější závažné poruchy, které mohou ohrožovat zdravý vývoj dítěte i Vavrdová, která hovoří o tom, že záškoláctví bývá mnohdy spouštěcím mechanismem dalších poruch chování jako jsou krádeže, loupeže apod. (Vavrdová, 1988, s. 92).

Záškoláctví definuje Vavrdová, jako: „důsledek nechuti ke škole vůbec, nebo jako reakci na očekávanou nepříjemnost“ (Vavrdová, 1988, s. 92). Motivem záškoláctví je tedy škola, díky které může mít dítě například strach ze zkoušení, z písemné práce, z nevhodného přístupu učitele atd. Příčinou tohoto jevu může být dále sociální nezralost či izolovanost dítěte, kdy dítě neakceptuje povinnost chodit do školy, což je v naší společnosti normou. Pokud pro rodinu nebo pro etnickou skupinu školní docházka významnou normu nepředstavuje, nebývá dítě za záškoláctví rodiči káráno a trestáno. Něco jiného je nechodit do školy a něco jiného je odmítnutí školy. Záškoláctví je i výrazem odmítnutí, škola je „degradována“ na bezvýznamnou instituci, kam není nutné chodit. Jeho počátkem bývá obvykle impulzivní jednání, jehož následky s sebou nesou nutnost dělat další přestupky proti obecně platným normám (lhát, podvádět, utíkat). Bývá spojeno s negativním hodnocením školy, strachem a odporem, který v dítěti škola vyvolává.

Dítě se stává záškolákem pod různými záminkami. Nejčastěji to bývá udávaná bolest hlavy, břicha a celková nevolnost. Děti pak zůstávají doma a rodiče je jednoduše omluví. Syn nebo dcera pak spoléhají na to, že když se budou potřebovat „ulít ze školy“, rodiče jim v tom vlastně pomohou.

Mnozí rodiče však nemají nejmenší tušení, že jejich potomek nechodí do školy. Zpravidla se to dozví při návštěvě školy na třídních schůzkách nebo na písemnou výzvu třídního učitele. Téměř vždy řeší školy tento problém sníženou známkou z chování. Výchovní poradci se příliš nezatěžují zjišťováním příčiny toho, proč žák nechodil do školy a proč má neomluvenou absenci. A příčinou nemusí být vždy lajdáctví, ale také například konflikt s učitelem, se spolužáky apod. Příčiny může kromě rodiče zjistit a odhalit i sociální pracovník. Pokud se mu to povede, měl by informovat nejen rodiče, ale i školu nebo školské zařízení, které dítě navštěvuje. Vždyť právě ve spolupráci rodičů, školy a sociálního pracovníka tkví prevence neomluvené absence žáka.

V praxi se často setkávám s tím, že školy neomluvenou absenci včas neoznámí. Proč? V žádném předpisu totiž nejsou uvedeny limity, od kterých již nestačí věc projednat pouze v pedagogické radě a je nutné informovat sociální odbor.

Při posuzování sociální pracovník dospěje k názoru, že hlavní chyba je v nás, v dospělých. My umožňujeme dětem, aby využívaly příležitostí, které jim dáme k tomu, aby nechodily do školy. Tak například není problém, aby dětský lékař i zpětně potvrdil nemoc, kterou dítě nemělo. Jsou to zvláště lékaři na venkově. Potom není problém, aby učitel se žáky, například při vycházce či cestě na kulturní představení, spatřili náhodně spolužáka v době vyučování venku. Omluvené to má od lékaře, tak co?

Nejedná se v tomto případě o ohrožení výchovy a vzdělání nezletilého, popřípadě mladistvého? Kdo umožňuje vést našim dětem zahálčivý způsob života? A jsme opět u toho – jsme to my, dospělí. Dítě jen využívá příležitost, kterou mu dáváme. Víme, že žák do školy nechodí, ale absenci mu učitel omluví, protože je řádně zdokladována. Nic jiného mu totiž nezbyvá. Pak už můžeme hovořit pouze o nadměrné absenci, která poškozuje dítě tím, že nezvládá ve škole dohnat předepsaný rozsah učiva. Není klasifikováno nebo opakuje ročník.

Kurátor se může opřít o § 31 zákona č. 200/199 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů, kde se hovoří o zanedbané školní docházce a péči o oni. Zanedbání je pojímáno, podle tohoto zákona, jako nedostatek péče, který způsobuje vážnou újmu na vývoji dítěte.

Aktuálním a doprovodným jevem záškoláka jsou i jeho útoky z domova. K útokům se dítě odhodlá, jak uvádí Němec, když rodina představuje pro dítě neřešitelný problém (Němec, 1994, s. 13). Pokud dítě často utíká z domova, řeší tak své problémy v situacích, které jsou pro něj ohrožující a vypovídá to o nefunkční rodině, která mu není zdrojem jistoty a bezpečí. Existují různé formy útěků, které mají nejen odlišný projev, ale i odlišnou motivaci. Vágnerová uvádí tyto typy:

- **Reakční, impulzivní útoky** jsou zkratkovou reakcí na nezvládnutou situaci doma nebo ve škole. Jejich smyslem může být potřeba úniku, např. před trestem, který dítě prožívá jako nesnesitelný, od člověka, s nímž dítě nechce žít apod. Útek je signálem zoufalství nebo varováním. Dítě se však zpravidla chce domů vrátit. Takto motivovaný útek může být ojedinělý a po vyřešení problému se již neopakuje.

- **Chronické útěky** bývají plánované a připravované, vyplývají obvykle z dlouhodobých problémů. Někdy mívají přesný cíl, např. osobu, k níž dítě utíká. Dítě se obvykle nechce vrátit. S podobnými útěky se setkáváme u dětí z narušených a nefunkčních rodin, kde dítě nemá žádné zázemí, není citově akceptováno, a někdy je i využíváno a týráno. Vzácněji mohou takové útěky souviset s patologickým vývojem osobnosti dítěte, které je běžným způsobem nezvládnutelné (např. duševní onemocnění). Jiným případem jsou útěky dětí z dětského domova, a zejména z diagnostických či výchovných ústavů. Jsou reakcí na pocit omezení svobody či odtržení od prostředí, jež pro dítě představuje zázemí.
- **Toulání** je charakteristické dlouhotrvajícím opuštěním domova, které většinou navazuje na útěky. Je výrazem nedostatečné citové vazby k lidem a k zázemí, které je natolik dysfunkční, že na něm dítěti nezáleží, nebo je dokonce odmítá. Dítě, resp. dospívající, se může toulat sám, nebo v partě. Toulání bývá spojeno s dalšími odchylkami v chování, sloužícími např. jako prostředek zajištění živobytí. Toulaví jedinci často kradou a prostituují nebo bývají zneužíváni. Je zvýšená pravděpodobnost, že začnou užívat drogy nebo alkohol.

Jedná se zpravidla o rodinu, která řádně neplní své funkce, o kterých píše v podkapitole Rodina. Dítě útekem z domova uniká z konfliktního prostředí. Myslí si, že když opustí domov a rodiče, vyhne se tak trestu nebo jiné nepříjemnosti. Domů se vrací tehdy, když je přesvědčeno o tom, že se situace doma uklidnila, nebo pod nátlakem, například za asistence Policie ČR.

Sociální pracovník při výchovném a preventivním působení na děti, které se potýkají se záškoláctvím i útěky z domova, musí vycházet ze znalosti rodinného prostředí. Málokdo vyřeší problém sám. Proto je nutné spolupracovat nejen se školou, ale i s dalšími odborníky. Těmi mohou být například kliničtí psychologové. Sociální pracovník musí v rámci této spolupráce upozornit na možné příčiny a nedostatky, které k záškoláctví mohou vést. S těmi se může setkat při provádění sociálních šetření v rodině, výchovných pohovorů s dítětem i rodiči. Jeho práce musí být profesionální a musí směřovat k co nejrychlejšímu vyřešení problému.

Pouze v nejtěžších případech řeší sociální pracovník záškoláctví soudní cestou, navržením ústavní výchovy formou diagnostického ústavu a následně výchovným zařízením.

V této souvislosti je nutno uvést, že sociální pracovník podává pouze návrh nebo podnět okresnímu soudu na nařízení ústavní výchovy. O oprávněnosti návrhu rozhoduje vždy soud, který ústavní výchovu nařizuje. Osobně však se k tomuto kroku přikláním až po vyčerpání veškerých dostupných možností a prostředků, neboť nařízená ústavní výchova je hlubokým zásahem do života i práv dítěte i jeho rodičů.

2.1.3 Drogy, kouření, alkohol

V této podkapitole jen okrajově nastíním výčet a účinky látek, které jsou v drogách obsaženy. Zaměřím se především na to, jak rozpoznat na mladistvích účinek látky, na to jak nám mohou jednotlivé známky pomoci rozpoznat, že mladiství tomuto fenoménu podléhá, seznámí čtenáře mimo jiné se základními pojmy, které s drogami souvisí. Kouření a alkoholu věnuji zvláštní pozornost neboť se s tímto problémem sociální pracovník setkává nejčastěji u žáků základních škol.

Drogy jsou farmakologicky aktivní substance podobně jako léky. Z lékařského hlediska jsou schopny stejně jako léky vyvolávat chemické a biologické, orgánové změny u lidí. Některé z nich se jako léky využívají, ovšem jako léky symptomatické (tj. potlačující některé příznaky chorob, např: bolest nebo kašel), nikoliv jako léky kauzální (tj. ovlivňující příčinu chorob). Účinek drogy je závislý na velikosti dávky, způsobu aplikace (požití, šňupání, injekce, inhalace) a na frekvenci dávek. WHO navrhla tuto klasifikaci drogových závislostí:

- **alkoholo-barbiturátový typ**-s účinkem odstraňujícím úzkost a strach: ethylalkohol, diazepam, meprobramat;
- **amfetaminový typ**-s účinkem povzbudivým: Psychoton, (slangově crystal, speed), efedrin, pervitin;
- **kanabisový typ**-s účinkem uvolnění a navození dobré nálady: marihuana, hašiš;
- **kokainový typ**- s účinkem euforickým, stimulačním: kokain, crack;
- **halucinogenní typ**-s účinkem vzniku falešných vjemů (zrakových, sluchových prožitků), meskalin, psilocybin, LSD, extáze;
- **opiátový typ**-s účinkem euforickým, sedativním: opium, morfin, heroin, kodein;
- **solventní typ**-toulén, aceton, některá lepidla a jiná tuková rozpustila;
- **tabakismus**
- **kofeinismus**

Dělení návykových látek

V praxi se podle míry rizika vzniku závislosti běžně užívá dělení na drogy **měkké a tvrdé**. Nebo také dělení užívané v Holandsku na skupiny drog **s rizikem přijatelným a rizikem nepřijatelným**. Míní se riziko vzniku úplné závislosti. Problém je ovšem v tom, že tzv. měkké drogy jsou obvykle odrazovým můstkem k drogám tvrdým, které pak vedou k nutnosti zvyšování dávek pro jejich získání je konzument schopen jakéhokoliv činu, například: krádeže, prostituce. Tyto delikty jsou ovšem časté i u konzumentů měkkých drog, neboť závislý si často nedokáže zajistit prostředky k jejich nákupu. Postupně dochází k degradaci osobnosti, poškození intelektu, rozpadu rodin, ztrátám zaměstnání a v pokročilých případech i poškození fyzickému. Při předávkování hrozí i smrt. V praxi je důležité znát základní účinky jednotlivých drogových skupin tak, abychom podle chování konzumenta dokázali odhadnout, kterou drogou je ovlivněn a z toho pak usoudit na další možné konsekvence.

Drogová závislost dle mého názoru patří k těm nejzávažnějším, proto by měla být prevence opravdu důsledná. Dochází k tak silné destrukci lidské psychiky, že následky jsou dlouhodobé nejen na těle a duši.

Které známky nás mohou vést k podezření, že člověk je pod účinkem některé z drog?

- *čichání rozpustidel a ředidel vede k zápachu dechu a oděvu po užití látky, sekreci z nosu, slzení, duševní otupělost*
- *požití stimulantů (amfetamin, kokain) vede k rozšíření zornic, suchosti sliznic a rtů z toho rezultujícímu, nápadnému olizování rtů. Je zvýšená pohybová aktivita až motorický neklid, nervozita, předrážděnost.*
- *opiáty vedou k ospalosti, letargii, k zúžení zornic až tečkovitému, najdeme stopy po vpišících*
- *marihuana vede k nápadné živosti, mluvení, nemotivovanému smíchu, rozšířeným zornicím, zčervenání spojivek. Zápach dechu a potu připomíná spálenou trávu*
- *při užití halucinogenů uživatel tiše sedí, nemluví je jakoby v transu. Může mít v důsledku flashbacku halucinace, i když zrovna halucinogeny neužil*

„Obecně lze za drogu považovat jakoukoli látku, která musí splňovat dva požadavky. Musí mít psychotropní účinek a musí mít potenciál vyvolat závislost“.(Borník, 2001, s.

3). Podle Presla psychotropní účinek znamená, že ovlivňuje naše prožívání okolí reality (Presl, 1995, s. 9).

Pokud hovoříme o drogové závislosti, mluvíme z mého pohledu o nejzávažnější společensky nebezpečné sociální deviaci. Její bulvární aktuálnost, lačnost po senzacích vede k vysoké poptávce po těchto informacích jednak pro souvislost drogových závislostí s řadou populárních osobností ze světa zábavního průmyslu, umění a sportu, na druhé straně svou souvislostí s mezinárodním organizovaným zločinem, což je další žádané a dobře zpeněžitelné téma pro všechna komunikační média. A asi nemusím zdůrazňovat vliv médií na nedotvořenou psychiku mladistvých.

Hypotéz a teorií, vysvětlujících vznik závislosti na drogách a jejich zneužívání, je několik desítek. Většina z nich se shoduje na třech základních faktorech, které k závislostem vedou: **jedinec, prostředí a toxická substance**. Světová zdravotnická organizace definuje drogovou závislost jako „*psychický, v některých případech i fyzický stav, který je důsledkem užití drogy a je charakterizován změnami chování a prožívání, které vždy zahrnuje nutkání užívat drogu stále nebo periodicky za účelem dosažení jejich psychických účinků a někdy také kvůli vyhnutí se nepříjemným důsledkům jejich absence.*“

Základní charakteristikou drogové závislosti (dříve také toxikomanie, narkomanie) je:

- nezvládnutelná, neodolatelná touha po opakovaném užití drogy;
- tendence ke zvyšování dávek; vznik škodlivých důsledků (psychických a fyzických) pro jedince a společnost.

Závislostí můžeme rozumět zvláštní ladění psychiky, které nutí jedince k periodickému nebo soustavnému užívání látky. Průcha, Walterová a Mareš (1995, s. 56) rozlišují druhy závislosti podle:

- zneužívané drogy (alkohol, marihuana, kokain apod.),
- průběhu otravy (akutní, chronická),
- stupně závislosti,
- zdravotních důsledků,
- sociálních důsledků,
- způsobu léčení.

Závažné je, že u mladých lidí se může drogová závislost vyvinout velmi rychle, zasahuje stále větší část populace a postupuje do nižších věkových skupin, třeba i na základní školy. Když se pak organismus mladého člověka přizpůsobí požívané látce hovoří se o toleranci (Borník, 2001, s. 4). Již zmíněnou závislost Presl označuje jako návyk. Existuje celá řada definic návyku, které se časem měnily, ale základ tvoří několik hlavních bodů, které jsou pojmenovány následovně (Presl, 1995, s. 113):

- nezvladatelná, neodolatelná touha po opakovaném užívání,
- tendence ke zvyšování dávek,
- tendence fyzické či psychické závislosti na určité látce,
- negativní důsledky pro jedince a společnost.

Droga, bohužel, patří do života, který nás obklopuje na každém kroku. A tak se drogy dostávají i do těch oblastí našeho regionu, kde dříve nebyly. Drogová scéna se rozšířila do zapadlých obcí okresu a tamní školy se potýkají s dosud pro ně neznámým fenoménem. Pravdou je, že drogy jsou pro školáky velkým lákadlem, jsou většinou nabízeny zadarmo. Od svých klientů, kteří přišli do kontaktu s drogou, vím, že jim je zpravidla nabízejí spolužáci nebo jejich vrstevníci. Jde většinou o ty žáky, kteří chtějí drogu vyzkoušet, poznat na vlastní kůži, co dovede, jaké má účinky. Tyto děti s drogou experimentují.

Poznat však, že dítě je styku s drogou nebo že drogu dokonce užívá, je velmi obtížné. Při braní drog však existují varovné příznaky v chování dítěte. Ty mohou u učitele, rodiče i sociálního pracovníka vzbudit podezření.

Pöthe uvádí několik základních (Pöthe, 1996, s. 167):

- neobvyklá podrážděnost a agresivita,
- ztráta chuti k jídlu,
- ztráta na váze,
- časté lhaní,
- výrazná únava a ospalost,
- náhlé výkyvy nálad,
- pocity ukřivdění,
- ztráta zájmu oblíbené činnosti,

- pasivní postoje až apatie,
- zhoršení školních výsledků,
- náhlá ztráta nebo změna starých přátel,
- zhoršená péče o svůj zevnějšek,
- mizení peněz nebo cenností doma,
- mizení léků v domácnosti,
- objevení se větších sum peněz.

Zde je nutné položit si otázku, proč dítě bere drogu? Ze zkušeností bych na první místo zařadil jednoznačně chuť riskovat, vyzkoušet něco nového. Na místě druhém následuje neschopnost odmítnout drogu, kterou kamarád nabízí. Časté jsou i případy, kdy žák drogou řeší své nejrůznější problémy, uniká nudě nebo stereotypu. Žádná literatura, kterou jsem dosud o drogách prostudoval, neposkytuje přesný návod, jak předejít tomu, aby dítě drogu nevyzkoušelo. Není to ani dost možné. Bude účinná prevence?

Málo rodičů umí svým dětem naslouchat a získat jejich důvěru, když má problém (a to se netýká pouze drog). Umět dítě vyslechnout a pochopit ho neznamená, ale vždy přistoupit na jeho stanovisko. Rodiče by měli umět vytvořit zdravá rodinná pravidla a dítěti by mělo být jasné, že je nutno tato pravidla dodržovat. Ta by měla být založena na posilování sebevědomí syna či dcery, kteří tak špatně odolávají. Rodiče by neměli zapomínat dávat dítěti najevo, že ho mají rádi.

A co dělat, když se přece jen dozvíme, že dítě drogu vzalo? V žádném případě nepodlehnout panice a emocím. Atmosféra strachu a nedůvěry celou situaci jen zkomplikuje. Nejsou neobvyklé případy, kdy dítě utíká z domova, protože není schopno strach a nedůvěru unést. Je uvedeno několik základních bodů, které by měl rodič i sociální pracovník dodržovat (Polanecký, 1999, s. 17):

- nevyčítat,
- nestrašit tím, že dítě skončí jako toxikoman,
- nevyhrožovat tresty a zákazy,
- neobviňovat dítě z toho, že je zlé a špatné,
- nekázat o správném chování,
- neodmítat dítě,

- požádat o pomoc.

Posledním bodem, který by měl rodič i sociální pracovník dodržovat a který jsem již uvedl, je požádat o pomoc.

Z praxe vím, že pro rodiče i jejich děti to bývá často nepřijatelné. Mám zkušenost, že rodiče nechtějí, aby se o drogách v rodině vědělo za dveřmi domácnosti. Přitom existují odborná střediska, která sice problém s drogou nevyřeší, pomohou však s lepší orientací v nezáviděníhodné situaci. Střediska poskytnou účinnou podporu. Vždyť pracovníci těchto středisek, sociální pracovníci i protidrogoví koordinátoři na základních školách dobře vědí, že drogy se mohou vyskytnout v každé rodině. Již jsem v této kapitole řekl, že zřejmě neexistuje návod, jak předejít tomu, aby dítě drogy vyzkoušelo. Při výchově doma i ve škole považuji za podstatné, aby se dítě cítilo bezpečně a spokojeně, když mu nabízíme pomocnou ruku při zvládnutí těžkostí a problémů. My, co máme zkušenosti s vlastními dětmi, víme, že jsou velmi vnímavé.

Jestliže mluvíme o závislosti na drogách nesmíme opomenout také legální drogy. Které jsou volně dostupné na trhu. Do této skupiny řadíme konzum alkoholu a nikotinu. Záměrně popisuji jednotlivé typy závislostí a jejich neblahý důsledek na lidský organismus neboť jde o drogy běžně dostupné a tudíž snadněji zneužívané.

Nikotin je psychotropní složkou tabáku, z něhož se uvolňuje destilací při kouření. Kromě nikotinu, na nějž vzniká návyk, se při kouření z tabáku uvolňuje několik set různých látek ve formě dehtu, složeného z aromatických uhlovodíků, z nichž mnohé mají rakovinotvorný účinek. Kromě uvedených součástí jsou v tabákovém kouři ještě plyny, především kysličník uhelnatý, který je vysoce toxický, pevně se váže na hemoglobin a brání tak vazbě kyslíku na hemoglobin. Nikotin se po inhalaci rychle vstřebává do krve a odtud do mozku (již po 7 sekundách), kde se váže asi $\frac{1}{4}$. Má tendenci se zde kumulovat. Ostatní část vstřebaného nikotinu, tj. $\frac{3}{4}$ se rozšíří krevním oběhem do celého těla, rychle se metabolizuje v játrech, plicích a ledvinách. Ledvinami se také vylučuje. Jeho poločas je asi 40 minut, což znamená, že za 80 minut je nikotin z těla kuřáka vyloučen. Vzhledem k tomu musí opakovaným kouřením udržovat účinnou hladinu. Kouření je, dle mého soudu, naléhavým společenským problémem. Jedním z důvodů jsou například zdravotní následky kouření. Tabák přináší riziko zhoubných nádorů, častá jsou i onemocnění dýchacích cest, kardiovaskulární onemocnění, astma a alergie na složky tabákového kouře. Bez rizika nejsou ani pasivní kuřáci, tedy ti, kdo se zdržují nebo musí zdržovat v zakouřených prostorách, i

když sami nekouří. A to se týká zvláště dětí. Dalším důvodem, proč je kouření společenský problém, je obtížnost zbavit se závislosti v případě návyku. O návyku a závislosti jsem již v této kapitole mluvil (Golmann, 2007, s.124) .

Mimořádně vysoká dostupnost a nabídka dvou drog, alkoholu a cigaret, včetně jejich značné společenské tolerance v dospělé populaci je příčinou, proč se zmiňuji v této kapitole dále právě o těchto drogách. V předchozí kapitole jsem hovořil o vlivu médií, který nás nepřímo nabádá k této závislosti. Na základních školách je zejména kouření tak rozšířený jev, že se o něm nemohu nezmínit. Děti, které tomuto nešvaru podlehly bývají to zpravidla žáci druhého stupně základních škol i speciálních škol, které vidíme posedávat v parcích nebo na lavičkách mezi paneláky, když se vrací z vyučování. Jde o první kontakt s možnou závislostí, nebo spíše o hrdinský čin? Jde o obojí.

Zásadní problém spatřují nejen sociální pracovníci, ale doufám, že větší část veřejnosti, v již zmíněné snadné dostupnosti tabákových výrobků. Proto jsou protikuřácké kampaně na základních školách tak obtížné. Cigarety jsou všude, na každém rohu ulice, dokonce i na poutačích a reklamních tabulích v blízkosti škol. Cigarety jsou dostupné i doma. Drobné krádeže rodičům nebo jiným příbuzným nejsou výjimkou. Cigaretu může nabídnou i spolužák, kterému je těžké odmítnout. Kuřácké zkušenosti dětí odhalí rodiče vcelku rychle podle zápachu oblečení, někdy i podle zápalek v aktovce či kapse kalhot. Rodiče, kteří nevěnují svým ratolestem dostatečnou pozornost, se o kouření dozví ze žákovské knížky nebo na třídní schůzce. Čich učitele je totiž zpravidla neomylný. Rodič pak má dvě možnosti. Buď věří učiteli a učiní řádná opatření po příchodu dítěte ze školy, nebo si nepřipustí, že by jeho dítě kouřilo. Obvykle uvěří předem připraveným výmluvám a báchorkám, které si dítě vymyslí. V každém případě se pokusme uvěřit tomu, že to naše dítě zkusilo. Prevence je velmi důležitá, protože nikotin, stejně jako alkohol vede k rychlému vytvoření návyku. A nyní se vraťme zpět k prevenci, která by nás měla zajímat nejvíce. Účinnou prevenci vidí Nešpor ve zdůrazňování hodnot zdraví jako zásadní životní hodnoty a rodiče by měli prosazovat zdravá rodinná pravidla a srozumitelně je vysvětlovat (Nešpor, 1996, s. 3). Na základních školách může být prvním krokem k prevenci například úplný zákaz kouření v celém areálu školy pro všechny pracovníky školy, který se vztahuje i na všechny akce, které škola pořádá.

Česká republika se zapojila do přípravy Rámcové úmluvy o kontrole tabáku, jejímž cílem je vytvořit taková opatření, která povedou k snížení jeho spotřeby. Jsou to například:

- cenová a daňová opatření ke snížení poptávky po tabáku,
- přísné omezení všech forem reklamy na tabák,
- zákaz veškeré reklamy na tabák, propagace a sponzorování, která jsou cílena na osoby mladší 18 let,
- úprava balení a značení tabákových výrobků.

Jako další příklad protidrogové politiky našeho státu je dokončení a přijetí Zákona o ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami. Také v souladu s reformou veřejné správy, přenesením odpovědnosti na orgány krajů a obcí, budou realizována preventivní opatření a budou řešeny problémy spojené s návykovými látkami. Myslím, že by však měl být kladen větší důraz na odpovědnost jednotlivců – rodičů dětí, které jsou ohrožené kouřením i alkoholem.

Kromě cigaret a tabákových výrobků se u nás značně podceňuje i alkohol. Již v předškolním věku má malé dítě možnost doma nebo u příbuzných a známých ochutnat například pivo nebo víno.

Alkohol je psychotropní látka, vyvolávající psychickou i fyzickou závislost. Pro vznik závislosti na alkohol se předpokládá individuální vnímavost, genetické dispozice a dále faktory biologické, psychické a sociální. Malé dávky alkoholu nejsou škodlivé (do 30g/24 hod), nicméně tolerance vede k pozvolnému zvyšování dávek. Tím dojde dříve nebo později k orgánovému poškození.

Podle vztahu k alkoholu dělíme společnost na :

- Abstinenty;
- Konzumenty příležitostně a příležitostně excesivní;
- Alkoholismus bez závislosti(alfa,beta)
- Alkoholismus se závislostí (gama, delta, epsilon)

Důsledkem chronického požívání alkoholu jsou škody somatické na zažívacím traktu, játrech, nervové soustavě, krevním tlaku, srdci, sexuálních funkcích. Nejzávažnější jsou škody neuropsychické. Jejím vyvrcholením jsou alkoholické psychózy, k nimž patří:

delirium tremens; Korsakovova alkoholická psychóza; alkoholická demence; alkoholická epilepsie; poruchy osobnosti (Goldmann, 2007, s. 124).

Děti se však s alkoholem setkávají ponejvíce v partách a na diskotékách. Do evidence oddělení sociální prevence se pak dostávají nezletilci a mladiství pro přestupek nebo trestný čin spáchaný pod vlivem alkoholu. Nebezpečí alkoholu, kromě možného zhoršení prospěchu ve škole, může znamenat i riziko úrazů a dopravních nehod a rychlejšího dosažení závislosti. S vymezením pojmu závislost jsme se již v této kapitole setkali. Presl vidí příčinu užívání alkoholu dětmi zejména v příkladech a postojích rodičů (Presl, 1995, s. 95).

„Rodiče si často neuvědomují, že jejich děti je chápou jako vzory“. Presl dále uvádí, že děti ve svém životě často opakují postoje svých rodičů směrem k návykovým látkám (Presl, 1995, s. 76). Málokdo si uvědomuje, jak pozorně si děti všímají, proč jejich rodiče pijí a kdy pijí. Například při oslavě, k jídlu nebo když mají třeba smutek. Dávejme proto dobrý příklad svým dětem a ani před nimi příliš nepijme. Neméně důležité je umět s dětmi mluvit o alkoholu a předcházet nudě. Právě nuda je, vedle zvědavosti, jednou z příčin, proč dítě sáhne po alkoholu nebo jiné droze. Pokud se dítě nudí, může být ovlivněno a ohroženo nevhodnou společností vrstevníků. Rodič ani učitel sice nemůže nahradit kvalitní vrstevníky svého dítěte, ale stále je pro ně vzorem.

Z celé této podkapitoly lze snadno usoudit, že o drogových účincích tabákových výrobků a alkoholu nelze pochybovat. A přitom mám někdy pocit, že kouření a pití alkoholu někteří lidé přijímají jako společenskou normu a cigaretu nebo alkohol považují za symbol mužnosti a dospělosti. Existují odlišné společenské postoje k užívání nejrůznějších druhů psychoaktivních látek. V mnoha zemích jsou nejrozšířenějšími konzumenty omamných látek konzumenti alkoholu a tabáku. Mnozí alkoholici zaviní ročně velké množství nehod a podílejí se na nejrůznějších formách kriminality. Alkoholismus přináší i značné hospodářské ztráty národním ekonomikám, podobně jako poškozování zdraví u kuřáků. Továrny produkující alkohol a tabákové výrobky vlastní přitom firmy s velkou společenskou prestiží, které tyto produkty veřejně propagují, vytvářejí společenské korporace a zasahují do tvorby legislativy. Procento uživatelů takových drog, jako jsou marihuana, heroin, kokain, či LSD, je nesrovnatelně menší v porovnání s těžkými alkoholiky, přesto budí mnohem větší pozornost a pohoršení. Řada vědců se dokonce domnívá, že například marihuana je méně nebezpečná než alkohol nebo tabák, přesto však nemají v tomto případě téměř žádný vliv na veřejné mínění.

Jak si tedy máme vyložit rozdílné postoje veřejnosti k užívání různých drog? Podle jednoho názoru jsou alkohol a tabák tradiční drogy západní civilizace, které byly užívány v řadě kultur mají tedy historický kontext. Další názor poukazuje na mocné ekonomické zájmy stojící v pozadí jejich produkce.

Na závěr této podkapitoly musím připomenout, že sociální pracovník i ostatní odborníci a profesionálové musí znát platné právní úpravy těch problémů, které se týkají jejich klientů. Proto v souvislosti s drogami musím připomenout účinnost novely trestního zákona (zák. č. 140/1961 Sb. ve znění změn a doplňků) a zákona o přestupcích (zák. č. 200/1990 Sb. ve znění změn a doplňků). Jde o zákon č. 112/1998 Sb., který uzákonil možnost trestně postihovat držení drog pro vlastní potřebu. Kolem novely zákona, který nabyl účinnost od 1. 1. 1999, bylo mnoho diskusí. Málokdo však ví, o co přesně šlo. Pro informovanost uvádím plné znění § 187a), který byl zákonem č. 112/1998 Sb. doplněn do trestního zákona.

§ 187a) trestního zákona

„(1) Kdo bez povolení přechovává omamnou nebo psychotropní látku nebo jed v množství větším než malém, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo peněžitým trestem.“

(2) „Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 ve větším rozsahu.“

V podstatě každý, kdo kupuje nelegálně omamnou a psychotropní látku, se také dopouští trestného činu „nepřekažení trestného činu“ podle § 167 trestního zákona. Není rozhodující, o jaké množství se jedná.

Kromě novely trestního zákona došlo k doplnění zák. č. 200/1990 Sb.,

(zákon o přestupcích) § 30 odst. 1 o nové písmeno j), ve znění změn a doplňků.

§ 30 odst. 1 písm. j) zákona o přestupcích :

„Přestupku na úseku ochrany před alkoholismem a jinými toxikomaniemi se dopustí ten, kdo neoprávněně přechovává v malém množství pro svoji potřebu omamnou nebo psychotropní látku.“

2.1.4 Agresivita a její speciální forma – šikana

V podkapitole „Rodina“ jsme si vymezili základní funkce rodiny. Jednou z nich je uspokojování pocitů jistoty a bezpečí. Nejen v rodině, ale také ve škole, se u žáka může dostavit nejistota. A přirozenou reakcí na ohrožení je obrana. Ta se často projevuje, mimo jiné, tzv. agresí nebo útokem. Podle Říčana je agresivita tendence projevovat nepřátelství ať už slovně nebo útočným činem. Jedná se o prosazování svých zájmů a cílů bezohledně, nemilosrdně až brutálně. Též autor o agresivitě také hovoří jako o tendenci ovládnout sociální skupinu, získat nové postavení, které umožňuje vnucovat jí určité názory, rozhodovat o její činnosti i osudu jednotlivých členů (Říčan, 1995, s. 292).

Velmi podrobně náročné životní situace popisuje a pojmenovává Kerrová, která mezi ně řadí (Kerrová, 1997, s. 71):

- **omezení možnosti sebevyjádření** – dítě potřebuje být vyslyšeno, aby mělo pocit, že je respektováno. Pokud tento pocit chybí, je pro ně případná agrese nebo špatné chování jediným východiskem,
- **omezení činnosti doma i ve škole** – dítě je zklamané, protože nemohlo udělat to, na co se těšilo,
- **nepřátelské nebo hroživé chování ostatních lidí, zvláště dětí** – dítě se může vykecat a v důsledku toho i přehnaně reagovat,
- **provokování a sociální izolace.**

Tyto situace jsou pravděpodobnější u žáků na I.stupni základní školy.

Agresivitu jako formu obrany volí zpravidla ty děti, které pocházejí z nevhodného rodinného prostředí, nebo děti, které trpí pocity méněcennosti či nejistoty.

Nejčastější příčinou agresivního chování u žáků základních škol bývá nadměrná energie dítěte nebo již zmíněný pocit nejistoty, méněcennosti i chybně napodobené vzory rodičů. Čáp v této souvislosti zastává názor, že příčinou agresivního chování jedince jsou jeho instinkty a biologické potřeby a oponuje tak tradičnímu názoru, který tvrdil, že agresivita není výchovou dostatečně ovlivnitelná a doslova uvádí: „Agrese se vyvíjí působením životních zkušeností, vnějších – zejména společenských a mezi nimi i přímo výchovných – vlivů“ (Čáp, 1988, s. 91).

Z této citace můžeme usoudit na to, že dítě se agresivitě učí.

Často se setkáváme se situací, kdy je u dítěte agresivita přímo podporována a odměňována. Kolik je otců, kteří hodnotí agresivní chování svých synů jako projev mužnosti! Přitom každá pochvala agresivitu posiluje a upevňuje! K zesílení agresivity u dětí a k jejímu pozdějšímu upevnění vedou i tresty. Přísný trest může dítě chápat jako nespravedlivý. Stává se pro dítě frustrující, a tím vzbuzuje agresi. Kromě toho častá volba přísného trestání narušuje vztah mezi rodičem a dítětem. Naopak nedůsledná výchova může zavinit, že je občasná agresivita nepotrestaná, a tím se dostáváme opět k jejímu usilování a upevňování.

V praxi se setkávám s tím, že se agrese a agresivní chování může přesunout na jinou osobu, než je ta, které je původně určena, nebo i na zvíře (říkáme, že si dítě „vylévá zlost“ na někom jiném). Agresivita však nemusí mít nutně formu krutého násilí. Zvláště u dětí školního věku se setkávám s nadávkami, urážkami i výbuchy vzteku. Dítě se například pustí znovu do toho, co se mu nepovedlo, a ve vztahu k ostatním spolužákům jim nadává, uráží je a vyhrožuje jim.

Další jev můžeme pozorovat u žáků zvláště na prvním stupni základní školy. Jde o agresi, která se přemění do techniky, kterou Čáp nazývá „vzbuzování pozornosti“ (1988, s. 97). Ještě o jednom typu agrese a agresivního chování je potřeba se zmínit. Mám na mysli agresi, kterou naše společnost toleruje ve sportu a sportovních aktivitách dětí ve škole i mimo ni. Rodiče i učitelé mohou namítnout, že sport posiluje tělesnou i psychickou stránku člověka. S tím nelze nesouhlasit. Nezapomeňme však na nepřeborné množství sportovních disciplín, které jsou založeny na agresivitě nebo agresivní chování přímo vyvolávají! A my, dospělí, to bereme za samozřejmé a ani se nad tím nepozastavujeme.

Bohužel se v praxi setkávám zejména s těmi rodiči, kteří dětem příliš času nevěnují, kteří jsou zdrojem konfliktních situací. Ty pramení ponejvíce z nezaměstnanosti a nepříznivé životní situace rodičů. Výjimkou není ani domácí násilí, které v žádném případě nemůže poskytnout dětem klid a bezpečí. A právě tyto děti jsou nejvíce ohroženy. Násilnické prostředí nemůže poskytnout jistotu, kterou děti tak potřebují. A důsledek takového rodinného klimatu? Agresivní chování dítěte a potíže ve škole.

Za účelnou nápravu agresivního chování považuji u mladistvých projednávání v přestupkových a výchovných komisích městských úřadů. Pokud je komise k projednání přestupků kvalifikovaně vedena, má velký výchovný účinek pro začínajícího agresora i pro

jeho rodiče. Další možností nápravy agresivního chování, která je v rukou sociálního pracovníka, je umět s agresivním dítětem jednat individuálně. Sociální pracovník by měl vycházet z jeho rodinného prostředí. Důležitá je i reakce rodičů agresivního dítěte, které sociální pracovník potřebuje ke spolupráci. Osobně se mi osvědčilo při pohovorech s rodiči i jejich dítětem zmínit se i o různých sankcích například i hospitalizaci v psychiatrické léčebně na dětském oddělení pro poruchy chování. Důležitější je však nabídnout dítěti i rodičům možnost aktivních činností, za které by dítě mohlo být oceňováno.

Šikana je nejčastější a velmi nebezpečnou formou agresivního chování. Její nebezpečnost spočívá v tom, že ohrožuje duševní i mravní vývoj dítěte, hlavně školního věku. Její následky mohou být velmi vážné, dlouhodobé i celoživotní (Čáp, 1988, s. 98). Z tohoto důvodu je nutno tomuto problému věnovat více pozornosti.

Pöthe pod pojmem šikana nebo šikanování mezi dětmi stanovuje široký okruh chování dítěte nebo skupiny dětí s cílem ohrožit, ponížit nebo jinak ublížit jinému dítěti nebo skupině dětí. Šikana zahrnuje slovní ponižování, nadávání a neustálé kritizování, výsměch, kruté žertování, vydírání, omezování osobní svobody, pohrdání, poškozování oděvu a osobních věcí, tělesné napadání. (Pöthe, 1996, s. 140).

M. Kolář diagnostikuje šikanu pěti stádii, kdy první stupeň je nejměkčí forma a pátý stupeň nejtvrdší (2002):

- 1) **Ostrakismus** - žák je terčem posměchu, vtipů, legrací a intrik
- 2) **Fyzická agrese** - začínají první fyzické výpady na oběť a zkouší se, kolik toho oběť snese
- 3) **Tvorba jádra agresorů** - z agresorů se stávají skupinky řídící děj a život kolektivu
- 4) **Skupina přijímá normy agresorů** - nalomený kolektiv bere na vědomí řád a chování agresorů

Stádium vykořisťování - **agresori jsou rozděleny na dvě podskupiny, a to agresor aktivní, zúčastňující se fyzických útoků a pasivní, ti kteří přihlížejí**

Nežádoucí jev, o kterém se nyní zmiňuji, je v poslední době stále častěji řešen na základních a speciálních školách zlínského okresu. Učitelům i sociálním pracovníkům chybí teoretická příprava a dostatek zkušeností při řešení tohoto vysoce nebezpečného jevu. Často se ocitají ve slepé uličce, jak jej řešit. Setkávám se také velmi často s tím, že škola není ochotna zasáhnout ve prospěch dítěte – žáka. Často se říká: „děti si své problémy

vyřeší samy“ nebo „ať si to vyřídí rodiče mezi sebou“. Pokud škola včas nezasáhne, má učitel před sebou ve třídě nejen žáky, ale také možné oběti šikany i agresory, kteří šikanují.

Obětí šikany podle Lainové může být například dítě, které je neprůbojné (Lainová 2001, s. 4). A s tímto názorem nelze nesouhlasit, protože neprůbojnost je vlastnost, která se projevuje u většiny klientů, kterým pomáháme šikanu řešit. Šikanovanou obětí se může stát prakticky kdokoliv. Bývají to spíše děti tiché, plaché, s nízkým sebevědomím, které jsou zvyklé se podřizovat. Jsou obvykle fyzicky slabé a neobratné. Naopak to může být ale také dítě s nějakou předností nebo s velmi dobrými vztahy k učitelům. Bývají to také samotáři, kteří neumějí navazovat kontakty, jsou málomluvní nebo děti odmítající násilí a handicapované děti.

Naproti tomu ti, co šikanují, jsou silnější. Jejich typickým rysem je snaha dominovat a ovládat okolí. Pöthe uvádí, že tyto děti vyznávají kladný vztah k násilí, které považují za přirozený prostředek k tomu, aby uspokojily své potřeby (Pöthe, 1996, s. 142). Vašutová uvádí jako vůdčí motiv agresora touhu upoutat pozornost, agresor je jako herec v divadle a touží být středem zájmu publika, proto dělá všechno pro to, aby získal obdiv a přízeň spolužáků (Vašutová, 2005, s. 237).

Podle M. Koláře existují tři základní typy šikanujících agresorů (Vašutová, 2005, s. 237):

- První z nich je primitivní, impulzivní, brutální, na první pohled agresivní typ, který druhé neustále zastrašuje. I v jeho rodině se setkáváme s násilnými sklony
- Druhý typ je velmi slušný, zvýšeně úzkostný, někdy se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu. Na první pohled je nenápadný. Oběť neterorizuje na veřejnosti, ale vyhledává samotu, např. na WC. V jeho rodině se vyskytují společensky vysoce postavení lidé.
- Třetím typem agresora je žák oblíbený, vlivný s dobrým prospěchem, s výborným sociálním chováním, díky němuž si umí získat pedagogy, je oblíbený a zábavný. Rád je při šikaně viděn a nezřídka má po ruce své podpůrné komando. Rodiče ho mají rádi, ale jsou fixováni na kariéru, materiální a konzumní hodnoty. V rodině chybí duchovní a morální rozměr výchovy.

Jak se dozvíme o šikaně? Na to, že se dítě stalo obětí šikanování, nás upozorní v první řadě chování žáka k okolí a chování okolí k žákovi. Ve škole se stává, že pedagog šikanu neodhalí, protože se mu dítě jeví jinak, než rodičům. Z praxe vím, že se učitel pozastavuje nad tím, že žák má náhle zhoršený prospěch nebo že je o přestávce sám v lavici. To je první signál pro pedagogického pracovníka, že není něco v pořádku. Nejčastěji však šikanu odhalí rodiče dětí. Jejich dítě je najednou smutné, nemá chuť k jídlu, má strach jít do školy, ztrácí školní pomůcky a potřeby. Pöthe uvádí další znaky toho, že je dítě šikanováno: „... chybění přátel, nejisté a ustrašené chování, časté bolesti hlavy a břicha bez lékařského nálezu, pozdní návraty ze školy, opakované ztráty peněz a osobních věcí, požadování peněz pod různými záminkami nebo domácí krádeže, modřiny nebo jakékoli stopy po fyzickém násilí, poruchy spánku, noční můry a apatie“ (Pöthe, 1996, s. 122).

Tyto známky můžeme označit jako **nepřímé**. Velkým problémem je, že tyto známky šikany se dostávají postupně a rodiče si jich všimnou většinou jen tehdy, když na možnost šikany sami pomyslí. Pokud rodiče věnují svému dítěti dostatečnou péči, většina z výše uvedených příznaků by jim neměla uniknout. Ve škole častěji pozorujeme jiné známky šikanování, které můžeme pojmenovat jako **přímé**. Ty se více projevují v kolektivu dětí ve třídě. Pöthe k nejvíce patrným řadí například zesměšňování, nadávání, pohrdání a ignorování (Pöthe, 1996, s. 121-122). Pro rodiče jsou průkazné známky jako poškozený oděv a osobní věci a dítě se nakonec samo přizná, že je bito, že mu někdo vyhrožuje, vydírá ho a omezuje nebo že bylo například nuceno pít alkohol.

Jak zvládnout šikanu? V první řadě musí učitel, vychovatel, rodič i sociální pracovník mít zájem a chuť tento problém řešit, i když si myslím, že je to jejich povinnost. Sociální pracovník, který se dostane k řešení případu šikany, obvykle hledá způsoby pomoci oběti i násilníkovi. Důležité je zjistit co nejvíce informací o zdroji a způsobech tohoto ubližování. Toto se provádí na základě sociálních šetření ve škole i v rodině. Ve škole učitel zpravidla pozve do třídy školního psychologa, který prošetří klima ve třídě i v celé škole. Mám tu osobní zkušenost, která však nemusí být nutně pravidlem, že lepších výsledků v práci se třídou dosahuje ten odborník, kterého žáci neznají, který je pro ně zcela cizí. Neří se školou spjat a žáci jej vnímají jinak, než učitele, kterého dobře znají. V každém případě odmítám postupy, kdy si kurátor pro mládež předvolává na úřad rodiče i dítě za účelem pohovoru! Nervozita rodiče i dítěte, nejistota a obava, co bude asi „sociálka“ chtít, je spíše týráním. Sociální pracovník je především pracovníkem v terénu, tak by se toho měl

držet, proto preferuji šetření spíše v rodinném prostředí. A navíc dítě (oběť) musí mít pocit, že jsou všichni zainteresovaní, tedy učitel, rodiče i sociální pracovník, na jeho straně.

Žáka musíme ubezpečit, že nikdo nemá právo mu ubližovat, a pokud se tak děje, má plné právo se bránit a přijmout nabídnutou pomoc (Kerrová, 1997, s. 109).

Pro šikanované dítě je důležitým momentem okamžik, kdy dojde k postižení a potrestání šikanujícího spolužáka. Škola zpravidla udělí napomenutí třídního učitele, důtku ředitele školy nebo sníženou známku z chování. Agresor však může být přeřazen na jinou školu, což se zdá být pro oběť šikany nejlepší řešení. Myslím, že postih by měl mít i charakter nabídky spolupráce a škola i sociální pracovník by měli zvolit takovou nápravu, která by byla nejúčinnější. Šikana se však nutně nemusí odehrávat ve škole, ale třeba před její budovou nebo v její blízkosti. Vašutová charakterizuje snahy o vymícení šikany (Vašutová, 2005, s. 240):

Vymítení šikany to vyžaduje uplatnit celoškolskou strategii, především pak zavést:

- Partnerství mezi žáky, rodiči a učiteli, obsahující jasně vymezené komunikační cesty, jimiž lze oznamovat šikanování. A také všemožné povzbuzení a podporu dětí.
- Schválení pravidel chování, obsahující sankce, za jejich porušení, která jsou dostatečně vysvětlena všem žákům.
- Efektivní systém osobního poradenství na pomoc obětem i trýznitelům.
- Účinný dohled učitelů o přestávkách, před začátkem vyučování a po jeho skončení, a to ve všech prostorách, kde by mohlo k šikanování docházet.
- Začlenění vhodné osobní, společenské a morální výchovy do učebních osnov.
- Dohodu učitelů o zamezení takových interakcí učitel-dítě, které by děti mohli vnímat jako šikanování.
- Reprezentativní zastoupení žáků, kteří by informovali učitele o výskytu, povaze a místě šikanování a kteří by navrhovali opatření vedoucí k nápravě.
- Zapojení nepedagogických pracovníků do diskuze a do zavádění opatření proti šikaně.
- Pečlivý záznam všech případů šikanování a důsledné další sledování jejich aktérů.
- Opatření, která by zabránila, aby se z trýznitele stala oběť; trýznitelé potřebují pomoc prostřednictvím odborného poradenství a prostřednictvím příležitostí jak

uspokojovat své potřeby společensky přijatelnými způsoby /sankce by měli být takové, aby sloužily cílům nápravy).

- Angažování rodičů obětí a trýznitelů; mohou být zváni do školy, kde spolu mohou nekonfliktním způsobem komunikovat v zájmu vyšetřování situace.

Nebojme se do problému šikany zapojit také policii! Jejich přítomnost ve škole má i výchovný dopad na ostatní žáky. Policie může vystupovat i v rámci prevence. Myslím, že o šikaně je nutno se žáky mluvit, je nutno věnovat pozornost dětem o přestávkách, na školním hřišti i ve školní jídelně. Je třeba si uvědomit, že záleží jen na rodičích, vychovatelích, učitelích i sociálních pracovnících. Záleží převážně na nich, zda docházka do školy bude pro děti jejich základním právem i povinností beze strachu.

V důsledku šikany můžeme hovořit také o právních následcích šikany. Státem ratifikovaná Úmluva o právech dítěte zaručuje všem dětem v pedagogických zařízeních bezpečný pobyt bez poškozování zdraví a ohrožení života. Šikanování je v řadě případech trestnou činností.

- Šikana může naplňovat skutkovou podstatu trestných činů (omezování osobní svobody, krádeže, ublížení na zdraví, poškozování cizí věci, vydírání, loupeže, rasově motivované skutky, znásilnění, pohlavní zneužívání).
- Osoba mladší 15ti let není trestně odpovědná, ale soud pro mládež jí může uložit podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže některá z následujících opatření:
  - dohled probačního úředníka,
  - zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve střediscích výchovné péče,
  - ochrannou výchovu.
- Trestní odpovědnost mladistvých (15 – 18 let) je posuzována soudy pro mládež podle zákona č. 218/2003 Sb., s ohledem na rozumovou a mravní vyspělost osoby, proti níže se vede trestní řízení.

Po dovršení 18ti let věku jsou osoby plně trestně odpovědné a projednávajíce běžným způsobem v trestním řízení.

3 KRIMINALITA DĚTÍ A MLÁDEŽE

„ polovina roku 2004 třináctiletá Barborka z Kmetiněvsi byla zabita a znásilněna stejně starým chlapcem ze sousední vesnice“

„začátek října 2004 šest chlapců ve věku třináct až patnáct let ubodala starou paní nůžkami, jen aby jí mohly ukrást peníze“

„25. říjen 2004 V Hanušovicích na Šumperku byl svým velmi dobrým kamarádem zavražděn třináctiletý Honza“

Výstižněji by se mi asi žádným způsobem nepodařilo charakterizovat problematiku, které bude pařit tato kapitola. Kriminalitu mládeže je velmi skloňované téma, ale ne dostatečně abychom zabránili tomuto fenoménu dále růst. Úvahy o snížení trestní odpovědnosti bych rád nechal na čtenáři, stejně tak názory našich politiků na razantní řešení tohoto problému. Rád bych čtenáři v této kapitole přiblížil formy ústavní a ochranné výchovy. Nebývá sice pravidlem, že mladiství odsouzení k trestu odnětí svobody prošli již nějakou ústavní výchovou, ale často jsou to právě oni, kteří páchají trestnou činnost.

Tato kapitola také nastíní čtenáři problematiku kriminality dětí a mládeže o agresivitě, která jde ruku v ruce s kriminalitou jsem již hovořil, nyní bych se zaměřil na majetkovou trestnou činnost páchanou mladistvími, retrospektivně se podívám na příčiny, které vedou mladistvé k tomuto jednání a na otázku zacházení s takovými pachateli. Na závěr bych uvedl jako zajímavost zvláštnosti výslechu mladistvých a nové pohledy na k problematice snížení trestní odpovědnosti.

Podíváme-li se na dětskou kriminalitu v číslech můžeme podle ministerstva vnitra ČR konstatovat, že od roku 1990 vzrostl počet dětských pachatelů ve věku do patnácti let o 160% a mladistvých ve věku od 15 do 18 let o 100%. Počet dětí, které policie vyšetřovala kvůli násilné trestné činnosti, se od roku 1989 zvýšil dvaapůlkrát. Počet trestných činů spáchaných dětmi a mladistvími má podle policejní statistik sice klesající tendenci, zvyšuje se však jejich brutalita. Podle výzkumu institutu pro kriminologii a sociální prevenci z let 1997 až 1998 se dětské a mladistvé delikventi rekrutují převážně z rodin z kriminální minulostí, z rodin rozvrácených a sociálně kulturně dezintegrovaných. Naopak nebyla potvrzena domněnka, že v ústavech přibývá dětí z rodin společensky výše postavených. Odborníci, kteří přicházejí do kontaktu s mladými kriminálníky, je hodnotí jako agresivnější méně ovladatelné, méně zodpovědné s menší mírou sebekritičnosti a odolnosti vůči stresu.

Má práce s mladými delikventy spočívá především v řešení jejich aktuální situace, v jednání před policií a před soudem.

Pokud hovoříme o překročení zákona mladistvými a řešení nepříznivého stavu ve vývoji kriminality dětí a mládeže musíme plně respektovat skutečnost, že zásadní vliv na formování osobnosti má rodina. Jako hlavní socializační činitel o kterém jsem mluvil v úvodní kapitole. Dá se říci že k rodině se stále vracíme pokud si klademe otázku proč mladiství páchají trestnou činnost. Pokud rodina neplní svoji funkci, dítě zpravidla strádá, prožívá zklamání. Uspokojování jeho potřeb bývá ohroženo. V důsledku toho může mít problémy s orientací v mezilidských vztazích, může prožívat nedůvěru v sebe sama, může pochybovat o svých schopnostech a dovednostech. Takový jedinec zpravidla neumí čelit déle trvajícím neúspěchům a stresu, neumí přijímat odpovědnost za své chování. Právě odpovědnost je u páchaní trestné činnosti důležitá. Nejčastěji se setkávám s mladistvými delikventy, kterým tato vlastnost zcela chybí.

K problematickému psychosociálnímu vývoji dítěte dochází nejen v rodinách kriminálků, alkoholiků, toxikomanů a lidí, kteří principiálně nemají zájem pracovat, ale i všude tam, kde chybí láska, pocit bezpečí, kde výchovu provází nedůslednost nebo nezdravé ochranářství nabízející dítěti vše, na co si vzpomene. Klíčovým činitelem je kvalita vztahu mezi ním a matkou, později mezi ním a otcem a samozřejmě i mezi dalšími členy rodiny. Těžko se, především v období dospívání, orientují v sociálních situacích, nedomýšlejí důsledky svého chování, bývají zranitelné a sociálně nevyzrálé. Jejich prožívání bývá často spojováno s prázdnotou, beznadějí a často i s permanentní nudou. Snahy o únik z takto depresivně laděného vnitřního světa mohou mít pro ně nepříznivé důsledky. Zpravidla náhoda rozhoduje o tom, jestli začnou užívat drogy, páchat trestnou činnost, seberealizovat se v projevech davové agresivity nebo zda zvolí jinou formu sebedestruktivního chování.

Odborníci zdůrazňují vedle rodiny další příčinu kriminality mladistvých tzv. sítě vztahů. Vychází se zejména z teorie J.S.Colemana, který těmito sítěmi vztahů rozumí zejména společně sdílené normy, hodnoty, a vztahy důvěry, které se formují již v dětství a v dospívání. Tyto sítě vztahů vnikají především ve vrstevnických skupinách a pomáhají nám odpovědět na otázky, proč se jedno dítě z funkční harmonické rodiny kriminalizuje a

druhé nikoliv nebo proč u některých delikventních jedinců existuje zcela fungující rodinný systém.

3.1 Překročení zákona

Mezi nejčastěji páchanou trestnou činností predelikventů a delikventů, kterou uvádí Vašutová patří krádeže. V praxi se také nejčastěji setkávám s krádežemi za nimi následující šíření toxikomanie a vloupání a poškozování cizí věci. Podívejme se tedy na krádeže trochu podrobněji. Krádeže jsou definovány záměrností jednání a předpokladem takového stupně rozumové vyspělosti dítěte, kdy je schopno pochopit vlastnictví a normu chování, která vymezuje odlišný vztah k vlastním a k cizím věcem (Vašutová, 2005, s. 223).

Na počátku školní docházky si děti často impulzivně přivlastňují věci, jež jsou pro ně atraktivní. Tyto reakce nejsou záměrné, a nehodnotíme je tedy jako krádeže. Mezi kritéria závažnosti dětských krádeží patří: místo krádeže, způsob, cíle a jejich frekvence. Jelikož autorita dospělých osob v raném školním věku vyvolává větší respekt, kradou věci častěji svým vrstevníkům než dospělým. Lhaní a krádež předmětu spolužákovi není pro ně takový přestupek jako lhaní a krádež vůči dospělému. V hodnocení významnosti krádeží se může projevit vliv odlišného hodnotového systému určité sociální vrstvy nebo etnika. Závažnější signálem poruchy socializace jsou plánované a předem promyšlené krádeže. Cíl krádeže a motivace, která k takovému jednání vede, souvisí s problémy dítěte. Krade buď pro sebe, pro jiné dítě nebo pro partu. Krást má pro mladistvé hlavní důvod odlišovat se od dospělých.

Mezi nejpreferovanější krádeže jsou řazeny (Vašutová, 2005, s. 223) :

- věci z automobilů
- krádeže kapesní
- krádeže v obchodech
- krádeže jízdních kol
- krádeže ve vlastních rodinách
- krádeže automobilů
- vykrádání sklepů

Mezi příčinné faktory, které mladistvé vedou ke krádežím uvádí Vašutová zejména

finanční situace(28%), nuda(11%), nátlak party (10%; zde musíme poznamenat, že jde o jejich subjektivní náhled, ne o objektivní příčiny). Pokud jde o formy páchaní trestné činnosti mládeže, nejčastěji se tak děje v partě (37%), samostatně (35%), s kamarádem-partákem (28%).

Překročení zákona je tradičně spojeno jen s představou trestu a trest bývá spojen jen s představou uvěznění. Vězení se v novověku stalo naprosto převažující formou trestu, kterým stát reagoval na legálně prokázaný zločin. Vězení je v nové době chápáno nejen za trest, ale i za prostředek odstrašování pachatelů od dalších zločinů a kde se dá výchovně působit na odsouzené. Daň za dočasné pacifikování pachatelů v podobě posílení jejich delikventních sklonů představuje zvláště velké riziko u mladých lidí, kteří jsou vnímavější a které pobyt ve vězení zbavuje možnosti nalézt socializovanou identitu, tj. budovat si pohlavní i profesní roli. Trestný čin spáchaný mladistvým je nazýván jako provinění. Čin, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně, není proviněním, jestliže je spáchán mladistvým a stupeň jeho nebezpečnosti pro společnost je malý.

Mladistvému lze uložit pouze výchovná, ochranná a trestní opatření. Při podmíněném upuštění od uložení trestního opatření soud pro mládež stanoví zkušební dobu až na jeden rok. Zároveň mladistvému může uložit ochranné opatření nebo výchovné opatření směřující k tomu, aby vedl řádný život; zpravidla mu také uloží, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou proviněním způsobil.

Mezi výchovné opatření patří **dohled probačního úředníka, probační program, výchovné povinnosti, výchovná omezení, napomenutí s výstrahou.**

Ochrannou výchovu soud pro mládež uloží, pokud o výchovu mladistvého není náležitě postaráno a nedostatek řádné výchovy nelze v jeho rodině odstranit, dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána, nebo prostředím, v němž mladistvý žije, neposkytuje záruku jeho náležité výchovy.

Za spáchané provinění může soud pro mládež mladistvému uložit pouze trestní opatření jako jsou **obecně prospěšné práce, peněžité opatření, peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákaz činnosti, vyhoštění, odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu (podmíněně odsouzení), odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem a odnětí svobody nepodmíněně.**

Dítě mladší patnácti let není trestně odpovědné. Dopustí-li se dítě mladší patnácti let činu jinak trestného, může mu soud pro mládež uložit na základě předchozího pedagogicko-psychologického vyšetření, opatření jako je **dohled probačního úředníka, zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče či ochrannou výchovu.**

To, že trest vězením má v případech pachatelů určitých druhů trestné činnosti (zejména násilné a organizované) své opodstatnění a že je bude mít dál, je fakt, se kterým je nutno počítat. Trest vězením již v evropském prostoru začíná být chápán jako jeden z možných prostředků a to nejkrajnějším. Tento trest by měl být uplatňován především v těch případech, kdy společnost potřebuje izolovat nebezpečné pachatele, kteří se dopustili závažných trestných činů, u nichž je změna kriminální činnosti málo pravděpodobná. U těchto lidí je však považováno za vhodné, aby během výkonu trestu odnětí svobody nebyli ponecháni v nečinnosti, ale aby jim byla otevřena možnost osobního rozvoje.

Trestná činnost je ve většině případů chápána živelně pod vlivem momentální situace (převládá emotivní motivace oproti rozumové). Impulsem pro trestnou činnost je v řadě případů alkohol, případně návyková látka zvyšující agresivitu a nepřiměřené reakce. Příprava trestné činnosti je nedokonalá, obvykle schází prvek plánování, častá je i nedostatečná příprava vhodných nástrojů ke spáchání trestného činu. Trestná činnost se vyznačuje neúměrnou tvrdostí, která se projevuje devastací, ničením předmětů a znehodnocením zařízení. U mladistvých i dospělých pak rozhodují determinanty životního stylu, které rozhodují též o prosociální či antisociální orientaci osobnosti, jsou významně ovlivněny kvalitou vnitřních regulativů chování, které se vytvořily převážně v rámci primární a sekundární socializace.

3.2 Způsoby zacházení s mladistvými delikventy

Faktory podporující výskyt delikventního chování u mladistvých se vztahují zejména k jejich rodinnému prostředí, o tom není pochyb a dalším faktorem je životní styl. Analýzu rizik souvisejících s výskytem poruch chování u mladistvých delikventů vykonávajících trest, kterou prováděla I. Bodláková a J. Němec bylo zjištěno, že:

- téměř 40% mladistvých delikventů vykonávajících trest odnětí svobody vyrůstalo v rodinném prostředí, které mělo negativní vliv na rozvoj jejich osobnosti, zejména z důvodu neuspokojení jejich základních potřeb a citové deprivace,
- kolem 45% vězňů umístěných ve věznicích pro mladistvé nemá ukončenou základní školu, přičemž jejich školní neúspěšnost byla podmiňována nejen problémovým chováním, ale i sníženou motivací k učení a nezájmem se vzdělávat,
- u více než 75% mladistvích osob odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody byly již v dětství zaznamenány poruchy chování a emocí,
- téměř 40% mladistvích delikventů preferovalo před nástupem do věznice životní styl v nejrůznějších skupinách a partách se sociálně patologickým programem,
- kolem 60% mladistvích vězňů má značné problémy s alkoholem, každý pátý jedinec s nealkoholovými omamnými a psychotropními látkami (Němec, 2004, s. 339).

Hovoříme-li o potrestání mladých pachatelů musíme zvolit především vhodné způsoby zacházení s mladistvými delikventy. V rámci programů zacházení s mladistvými delikventy, které uvádí Jedlička bývá smysluplné přistupovat k nim s tímto zaměřením (Němec, 2004, s. 340):

- vyvolat v nich silný emocionální zážitek, který je motivuje k navázání kontaktu a ke komunikaci,
- přesvědčit je, že jejich chování je sebedestruktivní, neboť jim přináší, jen samé problémy,
- stanovit pevná, jasná a spravedlivá pravidla, která jsou vymáhána, prosazována a respektována,
- posilovat jejich schopnost hodnotit budoucí následky svých současných činů,
- uplatňovat kontrolu nad působením a užíváním odměn a trestů,
- jednat s těmito lidmi vstřícně a na úrovni kvalitního mezilidského vztahu,
- umět včas odhalit manipulativní pokusy těchto jedinců, dát jim reálně možnou odpovědnost a vyjádřit očekávání, že se budou řídit pravidly, která s ní souvisejí,
- uplatňovat důslednou kontrolu chování těchto osob,
- zvládat techniky konfrontace s cílem udržovat zájem mladistvých delikventů o kontakt a komunikaci, mít pod kontrolou jejich impulzivitu a agresivitu a ovlivňovat jejich postoje v intencích vytváření prosociálně orientovaných životních perspektiv.

Cíl zacházení s těmito osobami je spatřován především v tom, aby dokázali sami se sebou v různých životních situacích reálně kalkulovat, což znamená, aby uměli včas rozpoznat, kdy se dostávají do „své“ náročné životní situace v níž obvykle selhávají. Na mladistvé delikventy bývají uplatňovány skupinové formy práce v jejich rámci je záměrně využíván vliv sociální skupiny na zvyšování sociální kompetence.

V podmínkách výkonu trestu odnětí svobody bývají zpravidla uplatňovány tyto formy skupinové práce (Němec, 2004, s.344):

Diskusní skupiny

Cílem skupinových diskusí je poskytnout mladistvým delikventům informace, učít je racionálně vnímat a hodnotit nejrůznější životní situace a tím i rozvíjet jejich dovednosti v rozhodovacích procesech.

Většina mladistvých delikventů žije ve vnitřním světě postaveném na základech snížené sebedůvěry a nejistoty, chybí jim vzhled do budoucna, jejich perspektivy jsou nejasné. Záměrem je zbořit jejich dosavadní vnitřní svět a nechat prostupný pro vnější pozitivní vlivy.

Sociální výcvikové skupiny

Podmínkám výkonu trestu odnětí svobody bývá zpravidla cílem rozvoj komunikačních schopností vězňů a osvojování si takových dovedností, které systémově nevyvolávají interpersonální konflikty. Mladiství odsouzení získávají v těchto skupinách určité sociální zkušenosti a za pomoci skupiny zvyšují svoji sociální způsobilost. Současně u nich dochází k hlubšímu sebepoznání a získání hledu do vlastních prožitků, postojů a reakcí.

Skupinové poradenství

Tato forma skupinové práce s odsouzenými je zaměřena zejména na pomoc mladistvým delikventům při řešení jejich aktuálních náročných životních situací. Jde o to, aby pochopily příčiny svých současných problémů a hledali nejefektivnější způsoby jejich řešení. Do těchto skupin by měli být zařazováni především sociálně maladaptivní jedinci a osoby s poruchami chování a emocí.

Skupiny aktivního sociálního učení.

Cílem aktivního sociálního učení uplatňovaného v rámci resocializačního procesu je pomoci mladistvým delikventům vytvořit potřebné podmínky pro jejich návrat do bezpečného života.

Intervence je zaměřena především na cílevědomé a záměrné vytváření a zdokonalování individuálních a sociálních způsobilostí a schopností těchto jedinců. Je nutné stavět zejména mladistvé delikventy v rámci aktivního sociálního učení do reality a cíleně zaměřenými požadavky v nich vyvolávat nutnost řešit nejrůznější situace.

Skupinová psychoterapie

Terapeutické skupiny realizované v podmínkách vězeňských zařízení mají převážně léčebně výchovný charakter. Jsou součástí resocializačního procesu zejména při práci s odsouzenými alkoholiky, toxikomany, psychopaty a osobami, u kterých se projevují neurotické potíže. Při skupinové psychoterapii je plně využívána skupinová dynamika. Odsouzení zde mají prostor pro výměnu názorů a analýzu svých problémů.

3.3 Ústavní a ochranná výchova

V zákoně č. 109/2002 Sb. O výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školních zařízeních jsou uvedeny tyto druhy zařízení:

- Diagnostické ústavy pro děti a mládež
- Dětské domovy
- Dětské domovy se školou
- Výchovné ústavy pro mládež

Každý třetí mladiství jedinec odsouzený k výkonu trestu odnětí svobody prošel zařízeními pro výkon ústavní výchovy či ochranné výchovy. Rád bych nyní přiblížil jaké formy ústavní a ochranné výchovy u nás využíváme.

Ústavní výchova představuje v České republice jednu z forem náhradní výchovné péče. Ústavní a ochranná výchova představuje po zbavení rodičovské zodpovědnosti druhý nejzávažnější zásah do rodinných vztahů. Lze jej použít tehdy, jestliže předcházejí výchov-

ná opatření (napomenutí, dohled, omezení) nesplnila svůj účel a dítěti není možné zabezpečit vhodné rodinné prostředí mimo původní rodinu, která buď neexistuje, nebo selhala při plnění svých funkcí. O ústavní výchově rozhoduje soud na návrh obce s rozšířenou působností, může však ale rozhodnout i bez podání návrhu. Ústavní výchova je nařizována dětem mladším do 18 let v případech, kdy je jejich výchova vážně ohrožena nebo narušena a nebo pokud rodiče nemohou z vážných důvodů výchovu dětem zabezpečit. Ústavní výchova zaniká rozhodnutím soudu pokud pominuly důvody pro její nařízení nebo pokud dítě dosáhlo zletilosti. Prodloužena pak může být soudním rozhodnutím dítěti do věku 19 let.

Ochranná výchova je druhem ochranného opatření, které má zajistit prevenci, izolaci a resocializaci dítěte, jež se dopustilo společensky nebezpečného činu. Soud jí ukládá v občansko-právním řízení osobám ve věku od 12 do 15 let, které spáchaly takový čin, za který trestní zákon dovoluje uložení výjimečného trestu, nebo osobám mladším 15 let, které se dopustily činu, který by byl u právně odpovědných osob pokládán za závažný trestný čin. Soud pro mládež může uložit ochrannou výchovu i v trestním řízení, mladistvým od 15 do 18 let. Rozhoduje o ní tehdy, kdy není o výchovu mladistvého náležitě postaráno a tento nedostatek nelze odstranit. Ochranná výchova je ukládána i v případě, kdy dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána nebo prostředí, ve kterém žije, neposkytuje záruku jeho náležité výchovy. V oblasti ústavní péče plní úkoly tři ústřední orgány státní správy. Prvním z nich je Ministerstvo zdravotnictví ČR, které zajišťuje ústavní péči o děti od narození do tří let v kojeneckých ústavech a dětských domovech od jednoho do tří let. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR je zodpovědné za chod diagnostických ústavů, dětských domovů od 3 let, dětských domovů se školou a výchovných ústavů pro mládež. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR má na starost ústavu sociální péče pro výkon ústavní a ochranné výchovy dětí tělesně nebo mentálně postižených.

Podle různých výzkumů v posledních letech se prokázalo, že agresivita u dětí a mladistvých výrazně stoupá. Charakter trestné činnosti dětí a mládeže se tak přesunuje do oblasti násilné. S tím souvisí také změna klientely např. ve výchovných ústavech. Mladiství jsou nejen agresivnější, ale také většinou sociálně zdatnější, kdy si uvědomují svá práva (málokdy však také své povinnosti) a jsou tak více sebevědomější. Výchovný pracovník proto musí v dnešní době volit při pozitivním ovlivňování jiné, nové přístupy v komunikaci než v letech minulých. Mladistvý žijící v ústavu totiž často touží po neustálé

konfrontaci s autoritou. Práce vychovatele by proto měla být odborná a s výrazným důrazem na profesionální komunikaci s psychoterapeutickými prvky.

3.3.1 Diagnostické ústavy pro děti a mládež

Diagnostické ústavy pro děti a mládež přijímají děti zpravidla ke komplexnímu diagnostickému vyšetření, které zahrnuje speciálně pedagogické, psychologické a sociální vyšetření k přihlédnutí k jejich zdravotnímu stavu a na základě tohoto vyšetření je blíže určen problém dítěte a je pak následně umístěno do odpovídajícího zařízení. Diagnostický ústav plní funkci pro děti na útěku od rodiny nebo na základě doporučení nejprve učitele pedagogicko-psychologické poradně a též psychologovi. Dle potřeb dítěte plní následující úkoly:

- diagnostické,
- vzdělávací – zjišťuje se reálná úroveň dosažených znalostí a dovedností,
- terapeutické,
- výchovné a sociální,
- organizační, související s umístěním dětí do zařízení v územním obvodu působnosti diagnostického ústavu,
- koordinační, metodické, směřující k prohloubení a sjednocení odborných postupů ostatních zařízení.

Diagnostický ústav na základě diagnostických, vzdělávacích, terapeutických, výchovných a sociálních činností, které jsou součástí komplexního vyšetření, zpracovává komplexní diagnostickou zprávu s návrhem programu rozvoje osobnosti dítěte, kde jsou zohledněny specifické výchovné a vzdělávací potřeby dítěte. Jde o týmovou odbornou práci s dítětem. Vnitřní členění tvoří čtyři pracoviště diagnostické, výchovně vzdělávací, sociální práce a záchytné. Diagnostické ústavy jsou zpravidla diferencovány podle věku světců, popřípadě i podle pohlaví.

Komplexní vyšetření trvá v diagnostickém ústavu nejdéle 8 týdnů. Ustanovení dvouměsíčního pobytu platí již dlouho a osvědčuje se. Krátkodobý pobyt nedovolí např.

vytvořit si pevnější citový vztah mezi vychovatelem a dítětem a tím se zabrání nežádoucí frustraci. Osobnost vychovatele musí ustoupit do pozadí, prvořadé je přizpůsobení chování podmínkám života v diagnostickém zařízení. Po osmitýdenním ukončení diagnostiky nebo terapie je dítě zpět umístěno do rodiny nebo do dalšího zařízení ústavní výchovy jako je dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav.

3.3.2 Dětský domov

Klienty dětských domovů jsou vzdělavatelné děti z nefunkčních rodin od 3 do 18 let věku. Vzdělávání těchto dětí se realizuje ve školách, které nejsou součástí domova. Děti, které jsou umístěny do této ústavní náhradní rodinné péče, mají často ztížené možnosti adopce a jinou formou náhradní rodinné péče by v jejich případě byla pouze pěstounská péče. Pracovníci těchto zařízení jsou převážně pedagogové. Podle zákona 190/2002 Sb., o ústavní výchově jsou všechny dětské domovy v ČR rodinného typu. To znamená, že děti jsou rozděleny do rodinných skupin o počtu 6-8 dětí a struktura, denní režim, systém komunikace, včetně hospodaření se svěřenými prostředky má za úkol přizpůsobit dětský domov co nejvíce zvyklostem běžné rodiny. V jednom dětském domově může být minimálně 2 a maximálně 6 rodinných skupin. Jsou-li do dětského domova umístěny sourozenci, musí být všichni v jedné rodinné skupině. Dětský domov pečuje o děti podle jejich individuálních potřeb.

Nejběžnější představa pro laickou veřejnost je taková, že místem reedukace (převýchovy) obtížně vychovatelné mládeže jsou dětské domovy a zvláštní výchovná zařízení. Reedukace obtížně vychovatelné mládeže však začíná daleko dříve, než bylo dítě umístěno do diagnostického zařízení a z něho přemístěno do některého z domovů. Neodhalením počínající trestné činnosti získává mladistvý pocit beztrestnosti (drobné krádeže, prodej nelegálních drog, absence ve školách, záškoláctví.....), takže se nejedná přímo o reedukaci povahových vlastností a chování, ale o formativní vliv, který utváří osobnostní charakteristiku mladistvého a tím se promítá do příští reedukace. Ve vztahu k dětem plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální.

3.3.3 Dětský domov se školou

Zajišťuje všestrannou péči o děti:

- s nařízenou ústavní výchovou – mají-li závažné poruchy chování, mají-li přechodnou nebo trvalou duševní poruchu, vyžadující specifickou léčebnou péči
- jedince s uloženou ochrannou výchovou – ukládá soud
- jsou-li nezletilými matkami a mají-li závažné poruchy chování nebo duševní poruchu.

Dětské domovy se školou jsou zřizovány odděleně pro děti s nařízenou ústavní či ochrannou výchovou. Do dětského domova mohou být umísťovány děti od 6 let do ukončení povinné školní docházky. Pokud pominou důvody, pro které je dítě zařazeno do školy v rámci dětského domova, je přeřazeno do běžné civilní školy.^P

Přetrvávají-li výchovné problémy dítěte i po ukončení základní školy a pro které není možno dítě zařadit do vzdělávacího systému středního školství, je umístěno do výchovného ústavu. Dětské domovy se člení na domovy internátního typu a rodinného typu.

Do dětských domovů internátního typu jsou umísťováni nezletilí s prognózou krátkodobého pobytu a s perspektivou návratu do vlastního rodinného prostředí. Základní jednotkou je patnáctičlenná (nejvíce) výchovná skupina. V případě potřeby poskytují péči o mládež až do 18 let, v případě pokračování dítěte v přípravě na budoucí povolání do 26 let. Do dětských domovů rodinného typu se umísťuje mládež, u níž se předpokládá dlouhodobý pobyt. U těchto nezletilých se předpokládá uvolněnost vazby na vlastní rodiče nebo nevhodnost styku s rodinou. Snahou tohoto typu dětských domovů je tedy vytvoření co nejoptimálnějších podmínek pro zdravý vývoj dítěte tak, aby nutná náhrada ztraceného rodinného zázemí byla co nejučinnější. Základem je rodinná buňka, ta je 8-10 členná a věkově heterogenní kolektiv dětí.

3.3.4 Výchovný ústav

Výchovný ústav pečuje o děti starší 15ti let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Výchovný ústav ve vztahu k dětem plní úkoly výchovné, vzdělávací, sociální.

Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro děti:

- s nařízenou ústavní výchovou
- s uloženou ochrannou výchovou (případně jako ústav oddělení nebo výchovná skupina s nařízenou ústavní výchovou a s uloženou ochrannou výchovou)
- pro nezletilé matky s dětmi, které mají zároveň poruchy chování vyžadující výchovně léčebnou péči.

Do výchovného ústavu může být umístěno i dítě mladší 15 let s uloženou ochrannou výchovou, má-li uloženou ochrannou výchovu, a v jeho chování se projevují tak závažné poruchy, že nemůže být umístěno v dětském domově se školou. Při výchovném ústavu se zřizují základní školy, speciální školy, zvláštní školy a přípravné na učební obor nebo střední školu. Školy jsou součástí výchovného ústavu. V pojetí institucí ústavní péče ve světě došlo k významným změnám, které jsou podnětné i pro ústavní péči realizovanou v ČR. Změny byly vyvolány složitostí, růzností výchovných problémů dětí v péči těchto institucí, ale též sociálně ekonomickými změnami, na které bylo nutno reagovat. Změny lze shrnout:

- cílem poskytované péče je uschopnit jedince žít ve společnosti – integrace. Uplatňují se demokratické zásady organizování života, které dávají větší prostor pro předávání osobní odpovědnosti svým klientům, sociálnímu učení, jde o korektivní socializaci,
- orientace na poskytování specializované, diferenciované péče, dochází k specializaci institucí v celé síti institucí ústavní péče. Dotváření této sítě je stále probíhající otevřený proces reflektující specifičnost problémů přicházejících klientů. Probíhající specializaci poskytované péče odpovídá specializovaná profesní příprava personálu, která ovlivňuje vnímání prestiže pracovníků ústavů samotnou veřejností,

- kapacitní redukce zařízení – orientace na specializovaná zařízení vyžaduje vytváření početně malých sociálních skupin klientů se sociálně akceptujícím podpůrným zacházením, kde lze rozvíjet vztahy odpovídající struktuře malých sociálních skupin, kde rozvíjené vztahy, problémy a vzniklé konflikty lze využívat k sociálnímu učení, k učení se zvládat vlastní problém, kdy prostřednictvím sociálních vztahů se učí, získávají všichni,
- instituce ústavní péče se orientují na otevřenost, opouštějí separaci, izolaci a spolupracují s širším sociálním prostředím,
- spolupráce s rodiči klientů a vybavit je výchovnými kompetencemi (vědomostmi, vedení k sociálně vyzrálejšímu chování – potlačení agresivity, závislosti, školních neúspěchů) u svého dítěte. Nezabývat rodiče spoluodpovědnosti za další vývoj dítěte, které se nachází v institucionální péči. Rodičům se musí zdůrazňovat potřebnost jejich péče, spojení jejich úsilí a úsilí instituce pro překonání obtíží jejich dítěte. Rodiče se stávají partnery instituce ústavní péče tím je umocněno výchovné působení,
- orientace na poskytování péče v přirozeném zázemí klienta nebo ve formě ambulantní péče. Cílem je minimalizovat pobyt mimo přirozené prostředí klienta a též předcházet zprerhání přirozených vazeb svěřeného dítěte. Ústavní péče se proměňuje v „centra péče“, kam dítě, rodiče dochází nebo specializovaný pracovník centra dochází do rodiny, komunity,
- dislokace zařízení ústavní péče respektuje nový způsob života institucí výchovné péče, kdy je preferován spíše městský způsob života, otevřený sociálním aktivitám v širším sociálním prostředí. Opouští se umístování těchto zařízení na venkov do značné sociální izolace. Je to důležité z hlediska klienta – jeho pubertální nebo adolescentní vývojové etapy, pro kterou je charakteristická potřeba rozvíjení vrstevnických vztahů, potřeba sdružování a výrazně se rozšiřující sociální „pole“ působnosti,
- narůstají požadavky na specializaci personálu a poskytovanou péči,
- nedocení vykonávané preventivně výchovné péče a závažné finanční podcenění tak náročné a odpovědné výchovné práce zapříčiňují fluktuaci, feminizaci, což je potřeba odstranit.

Posledním úkonem reedukace je propouštění mladistvého z výkonu ústavní nebo ochranné výchovy a ubytování mimo ústav, když dosáhl zletilosti. Buď se vrací zpět do rodiny nebo po dohodě osobám označeným v příslušném rozhodnutí, na jehož základě je mladistvý propuštěn. V zařízeních a v diagnostických ústavech se zabezpečuje výchova a péče, kterou by mládeži měli poskytnout rodiče nebo zákonní zástupci.

Dítě či mladistvý má právo:

- obracet se žádostmi a stížnostmi na vychovatele nebo na ředitele zařízení nebo diagnostického ústavu;
- nahlížet každý měsíc do vyúčtování svých pracovních příjmů a úspor;
- volit a být volen do samosprávných orgánů zařízení nebo diagnostického ústavu a aktivně se účastnit veřejného života kolektivu výchovné skupiny nebo rodinné buňky;
- požadovat, aby podání adresované prokuratuře, soudu nebo zřizovateli bylo odesláno ze zařízení do 24 hodin;
- být hodnocen a odměňován podle systému pochval a odměn, který je součástí vnitřního řádu zařízení nebo diagnostického ústavu.

Dítě či mladistvý má zejména tyto povinnosti:

- dodržovat ustanovení vnitřního řádu zařízení;
- svědomitě vykonávat příkázanou práci; mimořádně vykonávat v nezbytné míře práci i o sobotách, nedělích a ve dnech pracovního klidu, vyžaduje-li to provoz zařízení, a to v rozsahu stanoveném předpisy platnými pro práci mládeže;
- hradit ze svých příjmů škodu, kterou z nedbalosti způsobí, a to až do výše jednoho měsíčního příjmu;
- hradit ze svých příjmů náklady spojené s návratem do zařízení, pokud ze zařízení uprchne.

Pokusíme-li se charakteristiku současných svěřenců výchovných ústavů je nutno jen souhlasit tvrzením průzkumu Ústavu pro kriminologii a prevenci, který konstatuje, že agresivita u dětí a mladistvých výrazně stoupla a charakter trestné činnosti dětí a mladistvých se přesunuje do oblasti násilné. Oproti minulým letům se mění také klientela ve výchovných ústavech, která je nejenom agresivnější a anetičtější, ale většinou také sociálně zdatnější a častěji než dříve si uvědomují svá práva na úkor svých povinností. Svěřenci mají celkově větší nároky na stravu, na oblečení, ale také na interpersonální vztahy. Z toho můžeme vyvodit, že výchovný pracovník pracující v takovém zařízení se již neobejde bez odborných znalostí, a zejména se u těchto pracovníků klade důraz na profesionální komunikaci a psychologické dovednosti. Výchovný pracovník musí umět své svěřence překvapit rovnoprávným vztahem, neboť takto s ním doposud nikdo nejednal a toho si dokáže cenit. Výchovní pracovníci musí zvládat vyhocené situace pomocí adekvátních prostředků.

3.4 Zvláštnosti výsledku mladistvého

Trestní právo nestanoví podmínky svědecké způsobilosti – proto mohou vypovídat osoby nezletilé, mládež i osoby s duševními vadami. Psychologické zvláštnosti a odlišnosti od dospělých spočívají v tom, že při jejich výpovědi se musí brát v úvahu nejen chronologický věk dítěte, ale i stupeň duševního a tělesného vývoje a přihlížet k nerovnoměrnostem vývoje jednotlivých složek osobnosti, k nevyváženosti a celkové nehotovosti organismu. Kvalitu výpovědi obecně ovlivňuje charakter prostředí a celková atmosféra výslechu. U dětí to má zásadní význam. Prostor má být příjemný, uklidňující. Vybavení má být stimulační, spíše domácího rázu, což usnadňuje přátelský kontakt a porozumění. To vede k ochotě spontánně vypovídat i o nepříznivých skutečnostech a vyjadřování prožitého je přesnější. Základním předpokladem věrohodnosti je, zda má svědek poctivou snahu vypovídat pravdivě. Jde o vědomí následků. U malých dětí je daleko menší okruh možných motivů lhaní. Motivem bývá ochrana vlastní osoby nebo rodinných příslušníků před trestem nebo jinými nepříznivými následky. Častost lhaní je u dětí závislá na sociální situaci. Děti se špatným prospěchem lžou častěji – potřebují více výmluv. Lež sloužící k sebeobraně je jiná než vědomé obvinění nevinného.

Při práci s mladými delikventy si často všímám, že jejich vývoj po stránce fyzické a mnohdy i sexuální jde razantně kupředu. Stejný názor však nemám pokud hovoříme o vý-

voji psychickém mám na mysli zejména jejich odpovědnost. Mladí lidé mají sice více zážitků a zkušeností všeho druhu, ale pokud se dostanou do obtížné situace, kterou nazveme jako přestupek proti společenským pravidlům, odpovědnost za své jednání u svých klientů ve většině postrádám. Proto osobně odmítám návrh některých našich politiků snížit trestní odpovědnost. Nemyslím si totiž, že by snížení věkové hranice trestní odpovědnosti dětí samo něco vyřešilo. Existuje přece mnoho jiných způsobů jak dítě potrestat aniž by to musel rozsudkem uložit soud.. Můžeme například využít odstrašující funkci trestu.

Sociální pracovník pracující s mladými delikventy by měl zejména včas rozpoznat u svého klienta, zda se jedná o kriminalitu „vývojovou“ nebo esenciální. V prvním případě mladý člověk tápe při hledání vlastní identity a v tomto důsledku se může dopustit přestupků. Tím samozřejmě nechci kriminalitu mladistvých omlouvat, ale jde o důležité hledisko, které jako sociální pracovníci musíme brát na vědomí. Při práci s těmito klienty se mi nejvíce osvědčila preventivní návštěva výchovného zařízení, která klienta může odstrašit.

V rámci problematiky snížení věkové hranice trestní odpovědnosti v odborných komentářích přišli se zajímavou myšlenkou- nekompromisně postihovat za kriminalitu, kterou spáchá mladistvý i zákonné zástupce. V lidových novinách uvádí dětský psycholog Miroslav Hudec, že zákonní zástupci by za své svěřence měli nést mnohem větší odpovědnost. „Že by rodiče měli nést větší právní odpovědnost za přestupky svých dětí s tím souhlasím. Jenomže problém je v tom, že ve většině těchto případů není koho postihovat, protože rodina nefunguje. Nebo jak budeme postupovat bude-li se jednat o dítě adoptivní či dítě v pěstounské péči? Odpověď na tuto otázku ponechám jako podnět k zamyšlení Vám milý čtenáři.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 PROJEKT NÍZKOPRAHOVÉHO ZAŘÍZENÍ

V rámci preventivního opatření jsem vypracoval projekt nízkoprahového zařízení určené mladému romskému etniku.

Pro mnoho lidí může být výraz nízkoprahovost málo pochopitelný a dokonce i matoucí. Rád bych na úvod své praktické části čtenáři objasnil tento pojem a zároveň nastínil cíle, které budu sledovat vypracováním tohoto konceptu. Koncept nízkoprahovosti je způsobem vztahu majority k potřebným, kteří se mohou ocitnout na okraji, je takovým občanským vztahem, jímž má být usnadněn důstojnější - co nejnezávislejší a co nejproduktivnější - život osob jakkoliv handicapovaných. V terénní praxi nízkoprahové služby směřují zejména k těmto cílům (Němec, 2004, s. 379):

- ***Snižování bezprostředních zdravotních či sociálních rizik vyplývajících z nějakého rizikového chování.*** V mém projektu se bude jednat konkrétně o snížení rizika vzniku delikventního chování, které může pramenit s neorganizovaného a nezaplněného volného času cílové skupiny.
- ***Minimalizace různých druhů interpersonálních konfliktů.*** V prostředí nízkoprahového zařízení lze předejít vyhocení sporů mezi dospívajícím dítětem a některým z jeho rodičů. Můžeme tak lehce předejít sporům, které často vyústí v útěk z domova či domácímu násilí.
- ***Zprostředkovávání kvalifikovaného řešení problémů a zejména jejich identifikace a přijetí klientem.*** Jako příklad můžeme uvést rozhovory o školních obtížích a jejich možném řešení, které spolu s doprovodem na jednání s ředitelem mohou zabránit brzkému odchodu ze školy před získáním dokladu o ukončení studia.
- ***Snižování nebezpečí sekundární deviace a patologizace nebo také nepřiměřeného paušálního hodnocení.*** Mám tím na mysli cílenou osvětu vedenou kontaktními pracovníky vůči majoritě. Snížení označování určitých dospívajících jako chuligánů, vandalů, feťáků...

- *Stabilizace nepříznivé situace a rozšíření životních možností a příležitostí.* Romské menšiny jsou svými předky predisponováni ke kultuře a právě jejich silné kulturní založenosti by jsem chtěl využít v rámci kulturních aktivit jako je zpěv, dramatický kroužek a hry, které rozvíjí správné hodnoty a návyky. Jako například jak se chovat při styku s institucemi. Také se můžeme pokusit zprostředkovat nabídku příležitostných brigád, a tím pomoci romské mládeži si osvojovat pracovní návyky, které jsou vlastní majoritě.

Právě mladiství, kteří nemají vyplněn svůj volný čas, nejčastěji podléhají negativním vlivům ze svého okolí. Jejich čas je velmi často vyplněn lelkováním, nicneděláním a tzv. zabíjením času, poté stáčí opravdu jen málo k tomu, aby sklouzli ke kriminální nebo jiné protispolečenské činnosti. Pokusme se tedy právě těmito zařízeními vyplnit jejich volný čas a zabránit chybám, které tyto mladé mohou provázet celý zbytek života. Práce to bude jistě náročná, avšak za pokus, jak mi jistě dáte za pravdu určitě stojí.

4.1 Nízkoprahové zařízení Dik More

Realizátor projektu: Dik More o.p.s.

Partneři projektu: Město Vsetín

Lačo Jilo o.s.

Ve městě Vsetíně žije početná romská menšina, která se nachází v obtížné životní situaci. Potýká se s vysokou nezaměstnaností, většina těchto jedinců je odkázána na sociální dávky. Z tohoto důvodu nastává zásadní problém s kvalitou, efektivitou a způsobem trávení volného času u dětí a mládeže z této komunity. Ty jsou výrazně ohroženy sociálně patologickými jevy, kriminalitou a objevují se problémy v soužití s majoritou. Hrozí nebezpečí sociální exkluze a vzniku sociálně vyloučené komunity. Město chce tuto situaci řešit a vyčlenilo prostory pro vznik nízkoprahového klubu.

Cíle projektu:

- nabídnout dětem a mládeži z cílové skupiny kvalitní a pozitivní alternativy k trávení volného času
- předcházet vzniku sociálně patologických jevů u zejména u dětí a mládeže ve věku 8-12 let
- zabránit sociální exkluzi

- minimalizovat třecí plochy mezi majoritou a cílovou skupinou

Primární cílová skupina: romské děti a mládež

- děti ve věku 8 – 12 let
- děti a mládež s věkovým přesahem max. 2 roky

Realizační tým a řízení projektu:

1. projektový manažer (HPP, 1,0 úvazek, odborník se zkušeností v realizaci projektů z ESF)
2. účetní (VPP, 0,3 úvazek, externí spolupracovník/ce)
3. dva pracovníci pro přímou práci s klientem (HPP, 2,0 úvazku, vzdělání dle zákona č. 108/2006 Sb., muž a žena)
4. supervizor (DPČ)

Harmonogram projektu:

Doba trvání projektu od 1.1.2009 do 31.12.2010

1. Čtvrtletí 2009 – úprava prostor, vytvoření materiálního a technického zázemí
2. Čtvrtletí 2009 – 3. čtvrtletí 2010 realizace volnočasových aktivit, fundraising
4. Čtvrtletí 2010 - evaluace projektu
1. Čtvrtletí 2009 – 4. čtvrtletí 2010 – průběžná supervize

Rozpočet projektu:

1. Vlastní zdroje
  - Město Vsetín – symbolický nájem prostor 1,- Kč (komerční nájemné + energie) 145 000,- Kč
  - Sponzorské dary 50 000,- Kč
2. Investiční náklady celkem 40 000,- Kč
3. Zařízení a vybavení 180 000,- Kč
4. Náklady na údržbu a opravy 80 000,- Kč
5. Osobní náklady 1 885 000,- Kč
6. Spotřební zboží, provozní náklady 300 000,- Kč
7. Nákup služeb (včetně medializace a závěrečné konference) 200 000,- Kč
8. Přímá podpora (vzdělávání, cestovné,...) 100 000,- Kč
9. Jiné náklady 80 000,- Kč

Celkové náklady projektu 3 145 000,- Kč

- vlastní zdroje 195 000,-
- z fondů ESF 2 950 000,- Kč

Výsledky a výstupy projektu – přínos pro cílovou skupinu:

- zkvalitnění nabídky a způsobu trávení volného času
- získání a upevnění specifických návyků (hygiena, školní povinnosti, akceptace pravidel,...)
- snížení výskytu sociálně patologických jevů v komunitě
- zlepšení komunikace mezi cílovou skupinou a majoritou

Výstupy a výsledky projektu pro donory:

- Zkvalitnění nabídky a způsobu trávení volného času
- Snížení výskytu sociálně patologických jevů
- Zvýšení bezpečnosti ve městě
- Prevence vzniku sociálně vyloučené komunity
- Zlepšení komunikace a vztahů mezi cílovou skupinou a majoritou

Úprava prostor poskytnutých městem Vsetín

Medializace a prezentace činnosti zařízení

Vlastní volnočasové aktivity

Sportovní aktivity

Hudební a taneční aktivity

Výtvarná a řemeslná dílna

Dívčí klub

„Něco pro chlapy“

Přednášková činnost, besedy

Zážitkové, výchovně vzdělávací akce, výlety

Poradenství v obtížných a krizových životních situacích

Doprovázení krizovými a obtížnými životními etapami a situacemi

Evaluace projektu

4.1.1 Popis aktivit

Klubová činnost - běh klubu bude zajištěn pětikrát týdně, a to od 14 do 18 hodin. V úterý a čtvrtek bude dětem nabízen hudební, pěvecký program – výuka hry na bicí, klávesy. Ve středu pak budou nabízeny aktivity z artefiletiky, sportovní a hudební, dále pak kon-

struktivní a sebepoznávací hry. V pátek budou vyhrazeny sportu. Činnost se zaměřuje na zajištění atraktivní činnosti, jako je kreslení, malování, ruční práce, tancování, zpěv, sportovní a umělecké vyžití. Víkendové akce - konané ve městě a jeho okolí, a také mimo město. Jedná se o zátěžové programy zaměřené na využití arteterapeutických metod, na metody stmelující skupiny dětí z různého sociálního prostředí. Pomáhají dětem poznat samy sebe a zároveň se naučit samostatnosti při rozhodování. Letní tábor - zde se děti učí žít společně v jiném prostředí než je prostředí města. Pro děti je připraven pestrý program, jenž je učí zvládat a řešit problémy typické pro soužití majoritní společnosti s minoritní. Děti se zde naučí také spoustu zajímavého z oblasti výtvarné, hudební. Letní tábory by jsme chtěli zařadit do programu již na příští prázdniny.

4.1.2 Plánované akce během roku

Od ledna začne nízkoprahový klub pro romské děti a mládež v nových prostorách – pět dnů v týdnu od 14 do 18 hodin, o víkendech dle navrhnutého programu

leden – bruslení na zimním stadionu

únor – příprava a realizace části dětského programu na Setkání náhradních rodin s romskými dětmi (o.s.Naše romské dítě)

březen – návštěva kina

duben – výjezd pro klienty - Radhošť

květen – sjíždění řeky Bečvy na raftech spolu s vodáckým oddílem

květen - vystoupení Lače Čhave - kapela VERA – romské hudební seskupení

květen - program pro děti + vystoupení dětí odpoledne v programu s tancem - malé děti

červen - plavání v rámci klubu

červenec – letní tábor ve Velkých Karlovicích

červenec – koupání s klubem v Bečvě

srpen – celodenní výlet do ZOO Lešná a plavba parníkem po Baťově kanále

srpen – vystoupení trempských kapely na Pulčinách

září – dvoudenní výlet do Prahy

říjen – výjezd do Brna – Muzeum romské kultury

říjen – výjezd do Moravského Krasu

Od října romský lektor vyučuje capoeiru

Od listopadu hip hop 2 x týdně

Nízkoprahový klub bude nabízet klientům půjčování naučné i krásné literatury, zapůjčení společenských her, hudebních nástrojů a sportovního náčiní. V klubu bude probíhá během roku doučování klientů - angličtina, podle potřeby také doučování odborných předmětů, výuka hry na hudební nástroje (kytary, housle, flétny, výuka hry naklavír – klávesy a bicí) Klienti mají k dispozici v klubovně počítače s přístupem na internet, stolní fotbal.

4.1.3 Klubová činnost dle měsíčního plánu

- pondělí – klubovna
- úterý – akce (kino, výstavy, bruslení...) a klubovna – hip hop - hraní na hudební nástroje ve zkušebně
- středa – klubovna nebo plavání, bruslení
- čtvrtek – klubovna – výtvarné činnosti, hudba – hip hop, hraní na hudební nástroje ve zkušebně
- pátek – sport - využití tělocvičny - capoeira a hřiště, klubovna

V klubovně jsou k dispozici veškeré potřeby pro výtvarné a jiné rukodělné činnosti, také jsou zde počítače s internetem, stolní fotbal a šipky. Je zde možnost posedět při hudbě a povídat o všem, co koho trápí nebo se prostě jen zastavit....

Plánované i neplánované akce a výlety po dohodě s klienty.

4.2 Rizika projektu a jejich řízení

1. Nezájem ze strany cílové skupiny

Minimalizace rizika:

- Aktivní depistáž cílové skupiny (osobní kontakty se členy komunity)
- Medializace a prezentace zařízení

2. Odliv cílové skupiny

Minimalizace rizika:

- Zaměření na děti s nižším sociokulturním statusem z majority

3. Nezískání dostatečného množství finančních prostředků z fondů EU

Minimalizace rizika:

- Vícezdrojové financování

4. Lidské zdroje (nespokojenost s platem, s cílovou skupinou, nedostatečné vzdělání)

Minimalizace rizika:

- Benefity pro zaměstnance
- Průběžné další vzdělávání
- Supervize

4.3 Udržitelnost a návaznost na další projekty

- Spolupráce a provázanost s o.s. Lačo Jilo
- Podpora ze strany města Vsetín
- Vícezdrojové financování
- Projekt z fondů EU Příhraniční spolupráce

4.4 Hodnocení projektu

Indikátory:

- Počet uživatelů služeb
- Počet kontaktů s uživateli služeb
- Počet realizovaných VČ aktivit
- Počet zážitkových, výchovně vzdělávacích akcí
- Počet intervencí v rámci poradenství
- Proměny v chování cílové populace zjištěné na základě vnějších indikátorů (vysvědčení, kontakt s kurátorem pro mládež, dotazník do škol)

ZÁVĚR

Ve své závěrečné bakalářské práci jsem se věnoval projevům sociálně patologického chování dnešní mládeže. Jedná se o značně aktuální problematiku, která je v dnešní době poměrně velmi často diskutována. Pro velkou obsáhlost tématu je práce zaměřena jen na konkrétní odkazy zaměřené především na práci s dětmi a mládeží.

Má práce se zabývá příčinami a delikventního chování mládeže, projevy takového jednání, preventivními opatření, péčí o delikventní mládež - ochrannou a ústavní výchovou z pohledu sociálního pracovníka. Podle některých odborníků patří kriminalita do každé lidské společnosti, obdobně jako nemoci nebo užívání drog a kriminalita mladistvých se vyvíjí v souladu s kriminalitou celé společnosti. Delikvence mládeže je pak její nedílnou součástí.

Dnes je již téměř jisté, že se tyto projevy patologického chování nepodaří odstranit úplně. Je třeba se snažit vytvořit pro děti a mládež co nejlepší prostředí, ve kterém by vyrůstaly a umožnit jim vyrůstát ve „zdravém sociálním klimatu“. V takovém prostředí, které je nebude svádět nebo dokonce nutit k trestné činnosti. Myslím si, že velice dobrou strategií je rozrůstající se nabídka volnočasových aktivit, které mohou děti využívat. Na růstu sociálně patologických projevů v chování mladistvých má nesporně vliv celospolečenské klima, funkčnost – respektive nefunkčnost rodiny, vedení dětí ve škole, naplnění jejich volného času zájmovými aktivitami, jejich kamarádi atd. V případech trestné činnosti dětí je třeba volat k zodpovědnosti zejména rodiče a obecně je opravdu nutné zaměřit komplexní prevenci na tento celospolečenský problém.

Cílem mé práce bylo je tedy poukázat na sociálního pracovníka, rodiče, učitele a na jejich pomoc dítěti i celé jeho rodině zvládnout krizi a odstranit její příčiny. To však předpokládá, aby sociální pracovník naučil rodiče i pedagogy chápat problém, který jejich dítě má, a aby vytvořil příznivé předpoklady pro jeho úspěšné vyřešení. Úspěšné řešení je však podmíněno i spoluprací s odborníky a profesionály, o kterých se také zmiňuji v jednotlivých výchovných potížích, jako jsou záškoláctví, útky z domova, drogy, alkohol, kouření, agresivita, šikanování. V rámci vypracování projektu nízkoprahového zařízení jsem se pokusil uvést jak lze preventivně předcházet vzniku závadového chování a „propojit tak teorii s praxí“.

Sociální pracovník poskytuje dítěti s výchovným problémem takovou službu, která by mohla pomoci harmonizovat jeho vztahy v rodině i ve škole. Sociální pracovník nesmí vidět v dítěti pouze objekt, který vybočuje z normy a který je pro společnost škodlivý.

Domnívám se, že služba i přístup sociálního pracovníka k dítěti i jeho rodině musí být spíše terapeutický, než represivní. K tomu je však zapotřebí klást velký důraz na nutnost kvalitního vzdělávání všech pracovníků pomáhajících profesí. Sociální práce musí být prováděna tak, aby naše společnost nelitovala úsilí a finančních prostředků, které do ní vloží. V nové generaci se to vše mnohonásobně vrátí. Je však důležité proto něco konat a ne pouze diskutovat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] Borník, M. *Drogy. Co bychom o nich měli vědět*. 1. vyd. Praha: Themis, 2001. 31 s. ISBN 80-85821-98-2.
- [2] Čáp, J. *Psychologie pro učitele*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 655 s. ISBN 80-7178-463-x.
- [3] Goldmann, R. *Vybrané kapitoly ze sociálních disciplín*. 2. vyd. Olomouc: PdFUP, 2001. 135 s. ISBN 80-244-0350-1.
- [4] Havrdová, E. *Tvorba a realizace projektů prevence kriminality mládeže*. 1. vyd. Praha: Centrum pro veřejnou politiku, 2007. 185 s. ISBN 978-80-239-9950-1.
- [5] Kerrová, S. *Dítě se speciálními potřebami*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. 165 s. ISBN 80-7178-147-9.
- [6] Krejčí, P. *Úkoly sociálních pracovníků*. In.: *Sborník z 1. národní konference k prevenci kriminality*. 1. vyd. Praha: MPSV, 1994. 94 s.
- [7] Kolář, M. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 255 s. ISBN 80-7178-513-x.
- [8] Lainová, M. *O šikaně pro děti a dospělé*. 1. vyd. Praha: Naše dítě, 2001. 6s.
- [9] *Lidové noviny*, 3. 11. 1999.
- [10] *Lidové noviny*, 15. 9. 2004.
- [11] Macek, P. *Adolescence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 141 s. ISBN 80-7178-747-7.
- [12] Malá, E. *Poruchy se špatnou prognózou*. In.: *Dětská a adolescentní psychiatrie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 496 s. ISBN 80-7178-472-9.
- [13] Matějček, Z. *Praxe dětského psychologického poradenství*. 1. vyd. Praha: SPN, 1991.
- [14] Matoušek, O. *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 254 s. ISBN 80-7178-473-7.
- [15] Matoušek, O., Kroftová, A. *Mládež a delikvence. Možné příčiny, současná struktura, programy prevence kriminality*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 344 s. ISBN 80-7178-771-x.

- [16] Matoušek, O. *Slovník sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 287 s. ISBN 80-7178-549-0.
- [17] Mrázová, E. *Úvod do studia speciální pedagogiky*. 1. vyd. Ústí nad Labem: PdFJEV, 1998. 95 s. ISBN 80-7044-168-2
- [28] Němec, J. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. 1. vyd. Praha: Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0.
- [39] Němec, J. *Individuální prevence jako jedna ze základních kategorií prevence kriminality*. 1. vyd. Praha: MPSV, 1994. 94 s.
- [20] Nešpor, K. *Jak překonat problémy s alkoholem vlastními silami*. 1. vyd. Praha: Sportpropag, 1996. 123 s.
- [24] Nevřala, J. *Kriminalita mládeže*. 1. vyd. Ostrava: FFOU, 2001.
- [22] Petrová, A., Plevelová, I. *Kapitoly z obecné psychologie I.* Olomouc: PdFUP, 2006. 114 s. ISBN 80-244-07-69-8.
- [23] Pipeková, J. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 1. vyd. Brno: Paido, 1998. 234 s. ISBN 80-85931-65-6.
- [24] Poethe, P. *Dítě v ohrožení*. 1. vyd. Praha: G plus G, 1996. 143 s. ISBN 80-901896-5-2.
- [25] Presl, J. *Drogová závislost*. 2. vyd. Praha: MAXDORF, 1995. 88 s. ISBN 80-85800-25-x.
- [26] Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J. *Pedagogický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 292 s. ISBN 80-7178-029-4.
- [27] Říčan, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 95 s. ISBN 80-7178-049-0.
- [28] Slavík, J. *Hodnocení v současné škole. Východiska a nové metody pro praxi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 190 s. ISBN 80-7178-262-9.
- [29] Vágnerová, M. *Psychologie školního dítěte*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 190 s. ISBN 80-7178-262-9.
- [30] Vašutová, M. *Pedagogické a psychologické problémy dětství a dospívání*. 1. vyd. Ostrava: FFOU, 2005. 278 s. ISBN 80-7042-691-8.

- [31] Vavrdová, H. *Speciální psychologie pro učitelství na I. st. ZŠ a vychovatelství*. 1. vyd. Praha: SPN, 1986. 217 s.